

KEMALİYE'DEKİ OSMANLI DÖNEMİ ÇEŞMELERİ OTTOMAN PERIOD FOUNTAINS IN KEMALİYE

FUNDA NALDAN

Dr. Öğr. Üyesi Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Ast. Prof. Dr. Erzincan Binali Yıldırım University

fnaldan@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-2722-4269>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-66, Eylül - September 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 12.04.2019

Kabul Tarihi-Accepted Date : 07.08.2019

Sayfa-Pages : 497-537

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4158>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

KEMALİYE'DEKİ OSMANLI DÖNEMİ ÇEŞMELERİ OTTOMAN PERIOD FOUNTAINS IN KEMALİYE

FUNDA NALDAN

Öz

Bu çalışmada Kemaliye merkez ve köylerindeki çeşmeler incelenmiştir. Kemaliye İlçesinde çeşmeler ile ilgili yaptığımız çalışmada ilçe merkezinde 16 ilçeye bağlı köylerde 25 çeşme toplamda 41 çeşme tespit edilmiştir. Yapılar, 1632- 19.yüzyıl sonları 20. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir. Çeşmeler ait oldukları dönemin plan ve mimari özelliklerini yansıtmaktadır. Bunlar içinde çok azı işlevini kaybetmiştir. Eserler, sokak veya cami duvarına bitişik, bir tanesi de bağımsız tiptedir. Tek veya üç cepheli cephe düzenlemesine sahip çeşmeler, yüzeysel nişli ve eyvanlı tipte yapılmıştır. Çeşme nişleri, sivri veya yuvarlak kemerlidir. Kaba yonu taş veya düzgün kesme taş ile inşa edilmiş yapıların cepheleri sivri veya yuvarlak kemerlerle hareketlendirilmiş, çeşmelerde herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır. Çalışmada büyük oranda işlevini sürdüren Kemaliye çeşmelerinin, Anadolu Türk çeşme mimarisi içindeki yeri tartışılarak korunma durumuna da değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kemaliye, çeşme, su yapıları.

Abstract

In this study, fountains in Kemaliye center and villages were examined. In our study about fountains in Kemaliye district, 41 fountains were found in 25 fountains in 16 districts in the district center. Structures, 1632 - 19th 20th century. Is dated to the beginning. The fountains reflect the plan and architectural features of the period they belonged to. Very few of them have lost their function. The artifacts are adjacent to the wall of the street or mosque, and one of them is an independent type. The fountains with a single or three-facade arrangement are made of superficial niches and an iwan style. Fountain niches, pointed or round arches. The facades the buildings constructed with roughest one or smooth cut Stone were activated with pointed or round arches and no ornamentation elements were found in the fountains. Kemaliye fountains, which continue function in large part in the study, will be discussed in the context of Anatolian Turkish fountain architecture and the situation of protection will be mentioned.

Key Words: Ottoman, Kemaliye, fountain, water structures.

1. Giriş

Erzincan'a bağlı 144 km. uzaklıkta bulunan Kemaliye İlçesindeki çeşmeler incelenmiştir. Kemaliye İlçesinde yapılan arazi çalışmaları sonucunda çeşmeleri tanıtmak amacı ile 41 adet çeşme yapısı belirlenmiştir. 2015-2017 yılları arasında ilçeye bağlı 56 köy gezilmiştir.

Günümüzde maalesef önemini büyük ölçüde kaybetmiş olan çeşmeler, Türk kültürünün önemli temsilcilerinden olması nedeni ile Kemaliye çeşmelerinin belgelemek çalışmanın amaçlarından biridir. Ayrıca, kültürel miras listesine aday olan Kemaliye'ye dikkat çekilerek görülmesi gereken yerlerden biri olduğu bu çalışma ile vurgulanmış olacaktır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Munzur Dağları'nın batı yönünde kalan ilçe merkezi, Fırat Nehri'nin en büyük kollarından olan Karasu'nun batısında, kuzey-güney yönünde kıyı boyunca yükselen yamaca kurulmuştur. Osmanlı Dönemi'nde kaza merkezi olan Kemaliye, Arapgir Sancağı'na bağlı iken daha sonra Diyarbakır ve Mamuretü'l-Aziz vilayetine bağlanmış, 1876 yılından sonra Harput merkez sancağına bağlı kaza merkezi olmuştur (Pasin, Çelik, 1962: 3-8; Kozikoğlu, 1968, Aksın, 2003: 23-26). Günümüzde ilçenin 61 köyü bulunmaktadır. 17.yüzyılda Kemaliye'ye uğrayan Evliya Çelebi, ilçede dört köşe bir kale, 1000'e yakın toprak damlı ev, 3 adet medrese, 40'a yakın mektep ve ilçeye yetecek kadar caminin bulunduğunu söylemiştir (Evliya Çelebi, 1999: 133).Kemaliye, dik olan Fırat vadisinin yerleşmeye imkan tanıdığı batı kıyısının nehre paralel uzanması ile yerleşim sergilemektedir (Alper, 1990). Yerleşimin merkezi, Kadı Gölü etrafında toplanmış üç cami¹ ilçenin merkezini oluşturur. Bu göl ve çevresinin yerleşime elverişli yapısı ilçede merkez olma işlevi için bir hazırlık oluşturmuştur. Kemaliye ilçesinin Erzincan'ın diğer ilçelerinden farkı ve en önemli özelliği Osmanlı Dönemi'nin özellikle 19. yüzyıl fiziksel dokusunu yansıtmasıdır. Geleneksel konut mimarisi ile de dikkat çeken ilçe, özgün kent ruhunu ve dokusunu korumayı başarmış nadir yerlerden biridir. Hemen hemen her mahallede birbirine benzer çeşme yapıları ile dikkat çekmektedir. İlçedeki çeşmeler tarihi doku içinde dağılmıştır. Kemaliye'de çeşme ile bitişik olan camilerin sayısı hayli fazladır (Naldan, 2016: 23-24). Çeşmeler, fevkâni kuruluşa sahip 4 camide² görülmektedir. Bu camiler dışındaki yapıların da çok yakınında çeşme yapısı yer almaktadır. Çeşmelerin arazi yapısına kolayca uyum sağladıkları görülmektedir. İstanbul ve Anadolu'nun çoğu yerinde çeşmelerin sayısı gün geçtikçe azalmaktadır. Kemaliye'de ise diğer yapı türleri gibi çeşmeler de bilinçli bir şekilde korunarak varlığını sürdürmektedir.

¹Zülfikar Ağa Camisi, Hacı Ömer Efendi Camisi (Dörtüolağzı Cami), Kiremitçi Mustafa Ağa Camisi (Orta Cami) ilçe merkezinde birbirine yakın olmaları ve çevrelerindeki yapılaşmadan dolayı dikkat çekmektedirler.

²Fevkâni tipte inşa edilmiş 2. Mahmud Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü İbrahim Ağa Camisi, Yeşilyurt Köyü İsmail Ağa Camisi, Zülfikar Ağa Camisi'nde çeşme yapının zemin seviyesinde olup camiye bağlıdır.

Kemaliye'deki Türk yapılarına³ ve geleneksel evlerine⁴ yönelik çalışmalar daha önceden yapılmıştır. Ancak Türk yapıları ile ilgili bu çalışmada ilçede ve köylerindeki tüm yapılar ele alınmamış olup geneli vermesi bakımından dikkate değerdir. Çalışmamıza konu olan 8 çeşme daha önce yayınlanmıştır⁵. Bu çeşmelerin bulunduğu Çaldere⁶ ve Başpınar⁷ Köyleri ve Yeşilyurt Köyü Ahmed Ağa Çeşmesi'ne gidilemediğinden bilgilerine ismi geçen çalışmadan ulaşılmıştır (Pektaş, 2006). Diğer çeşmelerle ilgili herhangi bir bilimsel çalışma bulunmamaktadır. Türk mimarisi içinde çeşme ve su yapıları ile ilgili daha önce çok sayıda çalışma yapılmıştır⁸. Bu yapı türleri alanındaki çalışmaların gün geçtikçe artmasından mutluluk duymaktayız.

Arazi çalışması sonrası elde edilen verilerle çeşmelerin tek tek tanıtımı yapılacaktır. Katalog kısmında merkez ve köy çeşmeleri ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Çeşmelerden bazılarının inşa tarihi kesin olarak bilinmediğinden alfabetik sıralama esas alınmıştır. Değerlendirmede Kemaliye çeşmeleri, detaylı bir şekilde (yapı elemanları, kitabe, malzeme vs.) Anadolu'daki yakın çevreden örneklerle karşılaştırması yapılarak belgelenmiştir. Anadolu çeşme mimarisi içinde yerleri belirlenerek, korunmalarına yönelik dikkat de bu anlamda çekilmiş olacaktır.

Bu çalışma, mimari eserleriyle çok fazla tanınmayan Kemaliye İlçesinde yaptığımız incelemeler sonucu günümüze kadar gelebilen 41 adet çeşmenin derli toplu çalışıldığı ilk çalışmadır. Çeşmeler küçük boyutlu yapılar olduğundan çalışmaya dahil olmayan çeşmeler

³Kemaliye'deki Türk yapıları ile ilgili çalışma için bakınız; K. Pektaş, Kemaliye'de Türk Devri Mimarisi, Ankara, 2006; K. Pektaş, Kemaliye (Eğin) Çevresindeki Bazı Tarihi Yapılar Üzerine, Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan, İzmir 2002, 481-490; Kemaliye'den kısaca bahsedilerek Salihli Köyü Camisi ve Çeşmesi'nin değerlendirildiği çalışma için bakınız; H. Gündoğdu, Kemaliye ve Salihli Köyü Üzerine Değinnmeler, IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler, Erzurum 21-23 Nisan 2006, 249-262.

⁴Kemaliye'nin fiziki dokusu, evleri mimari bakımdan ele alınan çalışma için bakınız; Berrin Alper, Kemaliye (Eğin) Yerleşme Dokusu ve Evleri Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990; aynı yazar, Kemaliye Evleri, Fırat Havzası Sanat Tarihi Sempozyumu, Elazığ 1992, 95-97.

⁵Kemaliye Türk Mimarisi adlı kitapta ele alındığı isimle Hacı Ömer Ağa Çeşmesi, Ahmed Ağa Çeşmesi, Genç Ağa Mahallesi Çeşmesi, Hüseyin Ağa Çeşmesi, Tanzibo Çeşmesi, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 3, Dutlugöz Çeşmesi ve Adak Köyü Çeşmesi çalışmamızda yer almakta olup bunlardan Genç Ağa Mahallesi Çeşmesi Usta Yusuf, Tanzibo Çeşmesi Şamlızade Hacı Hüseyin Ağa, Dutlugöz Çeşmesi, Molla Mehmed olarak kitabelerindeki bilgilere göre yeniden isimlendirilmiştir.

⁶ Adı geçen çalışma için bk Pektaş, 2006, 146-148

⁷ Adı geçen çalışma için bk Pektaş, 2006, 149-151; 153-154.

⁸İstanbul çeşmeleri ile ilgili yapılan bazı çalışmalar için bk İ.H.Tanişik, İstanbul Çeşmeleri I-II, 1943, İstanbul; S.Tansuğ, XVIII. Yüzyılda İstanbul Çeşmeleri ve Ayasofya Şadırvanı, Vakıflar Dergisi, S.6, İstanbul 1965, 93-110; K.Çeçen, İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri, İstanbul 1984; A.Egemen, İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, İstanbul 1993; H.Ö.Barışta, İstanbul Çeşmeleri Bereketzade Çeşmesi, İstanbul 1989; aynı yazar, İstanbul Çeşmeleri Beyoğlu Cihetindeki Meyve tabağı Motifleriyle Bezenmiş Tek Cepheli Anıt Çeşmeler, Ankara 1991; S. Eyice, "Çeşme", İslam Ansiklopedisi, C.8, İstanbul 1993, 277-286; N.KaraPilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisinde XIX. Yüzyıl Değişimleri", Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüp Sultan Sempozyumu Bildiriler, İstanbul 2000, 68-75; İ. Kumbaracılar, İstanbul Çeşmeleri, İstanbul 1938; Anadolu Çeşmeleri ile ilgili bazı yayınlar için bk M.Denktaş, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler", Türkler, C.7, Ankara 2002; aynı yazar, Divriği Çeşmeleri, Kayseri 2004; N. Özkul Fındık, Hekimhan Çeşmeleri, Atatürk Üni. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S.9, Erzurum 2006; Ş.Öztürk, Bitlis Su Mimarisi, Malatya 2004; H.Yurttaş ve diğerleri, Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları, Erzurum 2002; A.F. Aktaş, Elazığ Çeşmeleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009; M. Çerkez, İnebolu Çeşmeleri, Erdem, 43, 145-183; T. Acar, Ulubey'deki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri, Vakıflar Dergisi, 47, 133-168.

bu kadar çeşmenin yoğun görüldüğü ilçede mutlaka olacaktır. Bir makale sınırlılığı çerçevesinde sayfa sayısını artıracığından rölovesi alınan çeşmelerin çizimlerine çalışmada yer verilmemiştir. Devam eden saha çalışmaları neticesinde tespit edilen diğer yapılar da ayrıca tanıtılacaktır.

2. Yapıların Tanımı

2.1. Mahalle Çeşmeleri

2.1.1. Çarşı Çeşmesi

İlçede çarşı merkezinde yer alan yapının üzerinde bulunan üç satırlık kitabesinde yazı tahrip olduğundan okunamamıştır (Foto.2). Mimari ve süsleme özelliklerine göre yapı 19. yüzyıla tarihlendirilebilir. İki yandan ayaklarla sınırlandırılan çeşme, yuvarlak kemerlidir (Foto.1). Çeşmede bir lüle, lülenin üst tarafında kitabe ve her iki yanında kaş kemerli iki küçük taşlık nişi bulunur. Yuvarlak kemerli kartuş içine alınmış kitabenin her iki yanında altın yaldızla boyanmış vazodan çıkan çiçek süslemeleri dikkat çekmektedir. Dikdörtgen şeklinde bir tekneye sahip olan çeşmenin üzeri üçgen bir alınlıkla tamamlanmıştır. Kesme taştan inşa edilen çeşmenin doğu duvarı başka bir yapıya bitişiktir. Çeşme günümüzde işlevini sürdürmektedir.

Foto.1: Çarşı Çeşmesi

Foto.2: Çarşı Çeşmesi kitabesi

2.1.2. Dört yolağzı Mahalle Çeşmesi

Dört yolağzı Mahallesi'nde Hastane Caddesi ile Eski Dört yol Ağzı Sokağın kesiştiği yerde bulunan mahalle çeşmesi şeklinde olan yapıda kitabe bulunmamaktadır. Ancak benzer çeşmelerin mimari özelliklerinden yola çıkarak bu yapıyı da 19.yüzyıla tarihleyebiliriz. Çeşme, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 25.11.2005-234 sayılı tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Tek cepheli yapının profilli silme ile çevrelenen yuvarlak kemeri, dikdörtgen biçimli ayaklara oturmaktadır. Nişte modern bir musluk, üzerinde taşlık nişi yer alır. Önünde blok taşlardan yapılmış, dikdörtgen prizmal bir tekne bulunmaktadır. Teknenin yan tarafları dinlenme taşları şeklinde düzenlenmiştir. Kesme ve kaba yonu taşlardan yapılan çeşme, iki yana eğimli kırma çatı ile örtülü olup hafif dışa taşırılan taş saçak ile sonlanmıştır (Foto.3). Günümüzde işlevine devam etmektedir.

Foto.3: Dört yolağzı Mahalle Çeşmesi

2.1.3. Ekşizade Hacı Osman Efendi Çeşmesi

Yapı, Ariki Mahallesi'nde, İhsaniye Camisi'nin güney tarafında avlu duvarına bitişiktir. Çeşme, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 25.11.2005-234 sayılı tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Tek cepheli yapının sivri kemeri iki yandan dikdörtgen biçimli ayaklar üzerine oturmaktadır. Kesme taştan yapılmış çeşme, iki yana eğimli çatı ile sonlanmıştır (Foto.4). Teknesi toprak altında kalmıştır. Kesme taştan inşa edilen çeşme günümüzde işlevini maalesef sürdürmemektedir. Çeşmede 4 satırdan oluşan kitabe panosu yer almaktadır. Tahrip olan kitabesine göre, M.1878-79 yılında Ekşizade Hacı Osman Efendi tarafından yaptırılmıştır. Kitabenin Latin harflerle yazılışı şu şekildedir:

“...Allah bina eyledi bu çeşme
Şifa.....
...Hayratı Ekşizade
Elhaç Osman Efendi Sene 1296”

Foto.4: Ekşizade Hacı Osman Efendi Çeşmesi

2.1.4. Fatma Hatun Çeşmesi

Sandıkbağı Mahallesi'nde bulunan çeşmenin batısı konuta bitişik olarak yapılmıştır. Yapı, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 25.11.2005-234 sayılı tarih ve karar ile tescil edilmiştir. İki yandan dikdörtgen biçimli

ayaklarla sınırlandırılan çeşme, yuvarlak kemerli olup, dışa taşırılmış kilit taşı vardır. Kemer, iç ve dış bükey olmak üzere üç profilli silme ile çevrelenmiştir. Nişte kaş kemerli bir taslık nişi, onun da üzerinde kare şekilli taş malzemeden 5 satırlık kitabe panosu bulunmaktadır. Çeşme, iki yana eğimli kırma çatı ile örtülüdür (Foto.5). Bugün işlevini sürdüren çeşme, kitabesine göre M. 1905-06 yılında Fatma Hatun tarafından yaptırılmıştır (Foto.6). Üzerindeki bulunan Türkçe levhaya göre de 2000 yılında onarılmıştır.

Kitabenin Latin harflerle transkripsiyonu şu şekildedir:

*“Sahibü ’l-hayrâtve ’lhasenât
Salahlu hacı şerif
Ağa ’nın zevcesi Fatma
Hatun ruhuna fatiha
Sene 1323”*

Foto.5: Fatma Hatun Çeşmesi

Foto.6: Fatma Hatun Çeşmesi Kitabesi

2.1.5. Hacı Dâî Ömer Ağa Çeşmesi

Sandıkbağı Mahallesi’nde bahçe duvarına bitişik olan çeşme,Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 25.11.2005-234 sayılı tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Tek cepheli olan yapının yuvarlak kemeri, iki yandan dikdörtgen biçiminde ayaklara oturmaktadır. Kesme taşla yapılmış çeşmede yer yer çimento sıva izleri olup, ahşap kirişle örtülen saçakla son bulmuştur (Foto.7). Çeşmede modern bir musluk, blok taşlardan oluşan teknesi ve üzerinde inşa kitabesi bulunmaktadır. Kitabeye göre; çeşme Hacı Dâî Ömer Ağa tarafından yeniden yaptırılmış, M. 1821-22 yılında Hassa Hümayun Ağası Seyyid Mustafa Ağa tarafından onarılmıştır (Foto.8).

İnşa kitabesinin Latin harflerle yazılışı şu şekildedir:

*“Sâhibü ’l-hayrâtve ’l-hasenât
El-HâcDâ ’î Ömer Ağa ’nın
Müceddeden bina ve ihyasına
Muvaffak olduğu çeşmesinin
Ta ’mirine Hassa Hümayun Ağası
Es-Seyyid Mustafa Ağa muvaffak olmuştur
15 Muharrem fî sene 1237”*

Foto.7: Hacı Dâî Ömer Ağa Çeşmesi

Foto.8: Hacı Dâî Ömer Ağa Çeşmesi Kitabesi

2.1.6. Hacı Ebubekir Şakir Efendi Çeşmesi

Bahçe Mahallesi'nde bulunan çeşme, Bahçe Camisi'nin doğusunda camiden yaklaşık 10 m. uzaklıkta yer almaktadır. Çeşme, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 25.11.2005-234 sayılı tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Bahçe duvarına bitişik olan çeşme, düzgün kesme taştan yapılmıştır. Tek cepheli yapının tek profilli silme ile çevrelenen yuvarlak kemeri iki yanda dikdörtgen biçimli ayaklara oturmaktadır. Çeşmede modern iki musluk, üzerinde mermerden 3 satırlık kitabe yer almaktadır. İki yana eğimli kırma çatı ile sonlanan çeşmenin kemer kilit taşı vurgulanmıştır. Blok taşlardan oluşan teknenin her iki yanında sekiler vardır (Foto.9). Günümüzde işlevi devam etmektedir. Kitabesine göre, yapı M.1898-99 yılında Hacı Ebubekir Şakir Efendi tarafından yaptırılmıştır (Foto.10).

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

*“Bu çeşmenin ihyasına
Bağsalı olan Sahib
ü'l-hayrâte'lhasenât orta
Tepe mahallesinden Kozik
Oğlu El-hac Ebubekir
Şakir Efendi'dir Sene 1212”*

Foto.9: H. Ebubekir Şakir Efendi Çeşmesi Foto.10:H.Ebubekir Şakir Efendi Çeşmesi Kitabesi

2.1.7. Hacı Mustafa Ağa Çeşmesi

Çevlik Mahallesi'nde, Çevlik Camisi'nin karşısında bulunan çeşme büyük ölçüde tahrip olmuştur. Boyuna dikdörtgen formlu, tek cepheli, yuvarlak kemerli niş sahip olan çeşme son derece sadedir. Düz bir saçak ile sonlandırılan çeşmenin cephesinde çeşitli yerlerde çimento sıva izleri mevcuttur (Foto.11). Düzgün kesme taş ve kaba yonu taştan yapılan çeşme, günümüzde işlevini devam ettirmektedir. Çeşme üzerinde silik durumda olan kitabesine göre Hacı Mustafa Ağa tarafından yaptırılmıştır. İnşa tarihi silik olduğundan dolayı okunmamıştır (Foto.12). Ancak caminin 19. yüzyıla tarihlendirildiği bilindiğine göre (Naldan, 2016: 404-05) çeşme de bu yüzyılda yapılmış olmalıdır. Kitabenin Latin harflerle yazılışı şu şekildedir:

“Sahibü'l-hayrâtve'lhasenât
Merhum ve mağfur leh Süleyman Paşa,
Zade Mehmet Ağa'nın,
MahdumuElhaç Mustafa Ağa...”

Foto.11. H. Mustafa Ağa Çeşmesi Foto.12. H. Mustafa Ağa Çeşmesi Kitabesi

2.1.8. Hacı Şakir Ağa Medrese Çeşmesi

Dörtüolağzı Mahallesi'nde bulunan çeşme, medresenin girişinde doğu yöndedir. Çeşme üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamakla birlikte medrese ile birlikte yapılmış olmalıdır. Sivri kemerli çeşmenin üzerinde taşlık nişi bulunmaktadır (Foto.13). Kesme taştan yapılan çeşme, günümüzde işlevini sürdürmektedir. Üzerinde kitabe yoktur. Ancak medrese üzerindeki kitabeye göre, yapı Hacı Şakir Ağa tarafından yaptırılmış, M.1899-

1900 yılında genişletilmiştir. Medrese ile birlikte yapıldığı tahmin edilen çeşme de 19.yüzyıl sonları 20.yüzyıl başlarına tarihlendirilebilir.

Foto.13: Hacı Şakir Ağa Medrese Çeşmesi

2.1.9. Halil Ağa Türkmen Mahalle Çeşmesi

Halil Ağa Türkmen Mahallesi, Cumhuriyet Caddesinde kilisenin karşısında bulunan çeşme, müzenin karşısında çevre duvarına bitişik olarak yapılmıştır. Yapı, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 25.11.2005-234 sayılı tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Tek cepheli çeşmenin yuvarlak kemeri, iki yandan dikdörtgen biçimli ayaklara oturmaktadır. Çeşmede modern bir musluk, üzerinde de taşlık nişi bulunmaktadır. Düzgün kesme taş, kaba yonu taştan inşa edilmiş çeşme taştan bir saçak ile son bulmuştur (Foto.14). Günümüzde işlevini sürdüren çeşmenin kitabesi yoktur. Ancak benzer örneklerden yola çıkarak bu yapıyı da 19.yüzyıla tarihleyebiliriz.

Foto.14: Halil Ağa Türkmen Mahalle Çeşmesi

2.1.10. İshak Paşa Mahalle Çeşmesi

Çeşme, İshak Paşa Mahallesi, İshak Paşa Sokak'ta bulunan çeşme, tipik bir mahalle çeşmesidir. Yapı, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından,

25.11.2005-234 sayılı tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Bahçe duvarına bitişik olarak yapılan çeşme, tek cepheli, bağımlı çeşmeler grubundadır. Çeşmenin nişi, yuvarlak kemerlidir. Nişte modern bir musluk, taslık nişi ve kitabesi vardır. Üzeri düz bir saçakla sonlanmıştır (Foto.15). Blok taşlardan meydana gelen tekne ve çeşme düzgün kesme taştan yapılmıştır. Üzerinde okunamayacak durumda tahrip olan kitabesine göre M.1902-03 yılında Karakaşzade Ali tarafından yaptırılmıştır.

Foto.15: İshak Paşa Mahalle Çeşmesi

2.1.11. Sandıkbağı Mahalle Çeşmesi

Yapı, Sandıkbağı Mahallesi Memiş Efendi Mescid Sokak'ta bulunmaktadır. Bahçe duvarına bitişik olarak yapılan çeşme, bağımlı çeşmeler grubundadır. Yapı, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 25.11.2005-234 sayılı tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Tek cepheli, sivri kemerli nişe sahiptir. Çeşme nişi, profilli silmelerin çevrelediği kemeri ayaklar üzerine oturmaktadır. Kemer kilit taşı volütlü olup dışa doğru vurgulanmıştır. Nişte bir lüle, bir taslık nişi vardır. Yapının üzeri düz bir saçakla sonlanmıştır (Foto.16). Düzgün kesme taştan inşa edilen çeşme, günümüzde işlevini sürdürmektedir. Üzerinde kitabe bulunmayan çeşme mimari özelliklerine göre 19.yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Foto.16: Sandıkbağı Mahalle Çeşmesi

2.1.12. Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 1

Çeşme, Sandıkbağı Mahallesi'nde çevre duvarına bitişik olarak yer alır. Çeşme, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 25.11.2005-234 sayılı tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Tek cepheli olan yapının yuvarlak kemeri, kare biçimli ayaklara oturmaktadır. Kesme taştan olan teknesi iyi durumdadır. Niş üzerine mermer levha şeklinde inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Kesme taştan yapılmış çeşmenin üstü moloz taşla örgülü duvarın devamı niteliğinde son bulmaktadır (Foto.17). Mermer üzerine kabartma tekniğinde verilmiş kitabe, 3 satır/6 kartuştan oluşmaktadır. Kitabesine göre yapı, Dâî Ömer Ağazade Hassa-i Hümayun Ağası Seyyid Mustafa Ağa tarafından M. 1821-22 yılında yeniden yaptırılmıştır (Foto.18). Günümüzde işlevini sürdürmektedir. İnşa kitabesinin Latin harflerle yazılışı şu şekildedir:

*“Sâhibü'l-hayrâte'l-hasenât
El-HâcDâ'î Ömer Ağa Zâde
Hâssa-i Hümayun Ağası Es-Seyyid
Mustafa Ağa'nın müceddeden
Binâ ve ihyâ eylediği
Çeşmesidir sene 1237”*

Foto.17: Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 1 Foto.18: Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 1 Kitabesi

2.1.13. Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 2

Sandıkbağı Mahallesi'nde bulunan çeşme bahçe duvarına bitişik olarak yapılmıştır. Boyuna dikdörtgen formlu, tek cepheli, sivri kemerli çeşmede modern bir musluk vardır. Tekne yenilenmiştir. Kesme taştan inşa edilen çeşme, işlevini sürdürmektedir. Üzerinde dikdörtgen biçimli mermerden 3 satır/ 6 kartuştan oluşan kitabesi bulunmaktadır (Foto.19). Kitabeye göre yapı, M. 1821-22 yılında yaptırılmıştır (Foto.20). Kitabenin Latin harflerle transkripsiyonu şu şekildedir:

*“Sahibü 'l-hayrâtve 'lhasenât
Dâî Ömer Ağa Zade
Hassa Hümayun Ağası Es-Seyyid
Mustafa Ağa'nın müceddeden
Bina ve ihya eylediği
Çeşmesidir Sene 1237”*

Foto.19. Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 2 Foto.20. Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 2 Kitabesi

2.1.14. Taşdibi Mahalle Çeşmesi

Taşdibi Mahallesi Nalbant Sokak'ta bulunan çeşme, bağımsız çeşmeler grubunda olup tipik bir mahalle çeşmesidir. Yapı, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 25.11.2005-234 sayılı tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Çeşme nişi iki yanda ayaklara oturan yuvarlak kemerli olup yapı tek cephelidir. Üstü iki yana eğimli kırma çatı ile örtülüdür. Nişte modern bir musluk üzerinde kare biçimli taslık nişi bulunmaktadır (Foto.21). Düzgün kesme taştan inşa edilen yapı günümüzde işlevini sürdürmektedir. Üzerinde inşa kitabesi bulunmayan çeşme mimari özelliklerinden 19.yüzyıla tarihlendirilebilir.

Foto.21. Taşdibi Mahalle Çeşmesi

2.1.15. Usta Yusuf Çeşmesi

Gençağa Mahallesi'nde Genç Ağa Sokak ile Demirciler Sokak arasında çevre duvarının köşesinde bulunmaktadır. Çeşme, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 25.11.2005-234 sayılı tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Eğimli arazi üzerinde bulunan çeşme, iki yandan dikdörtgen biçimli ayaklara oturan sivri kemerlidir. Kemer, profilli silme ile çevrelenmiştir. Tek cepheli çeşmede bir lüle, üzerinde iki adet kaş kemerli taslık nişi, üzerinde de 3 satırlık kitabe yer almaktadır. Çeşme, iki yana eğimli kırma çatı ile örtülüdür (Foto.22). Düzgün kesme taştan inşa edilen yapı günümüzde de işlevini sürdürmektedir. Blok taşlardan oluşan teknesi ve her iki yanında oturma sekileri olan çeşme, kitabesine göre M.1804-05 yılında Usta Yusuf adında biri tarafından yapılmıştır (Foto.23). Çeşmedeki Türkçe levhaya göre 2004'de Ömer Sağçoluk ile Mustafa Haznedar yapıyı yeniden yaptırmıştır.

Kitabesinin Latin harflerle transkripsiyonu şu şekildedir:

*"Bu çeşme nevdilgüşâ iç süyünu kü du'â
Sâhibine selsebilyüre fazlından Hüdü
Amele Sene 1219 Usta Yusuf"*

Foto.22. Usta Yusuf Çeşmesi

Foto.23. Usta Yusuf Çeşmesi Kitabesi

2.1.16. Zülfikar Ağa Cami Çeşmesi

Taşdibi Mahallesi'nde, fevkâni tipteki Zülfikar Ağa Camisi'nin zemin katında bulunmaktadır. Çeşme, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 25.11.2005-234 sayılı tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Tek cepheli yapının yuvarlak kemeri iki yandan ayaklara oturmaktadır. Düzgün kesme taş ve kaba yonu taştan inşa edilmiştir (Foto.24). Teknesi iyi durumda olan yapıda modern bir musluk olup günümüzde işlevini sürdürmektedir. Çeşmede kitabe yoktur. Ancak cami inşa kitabesine göre 1635 yılında Zülfikar Ağa tarafından yaptırılmıştır (Naldan, 2016: 663-64). Çeşmenin de bu tarihlerde yapılmış olması yüksek bir ihtimaldir. Çeşmeler içerisinde en erken tarihli çeşme olmasından dolayı ayrıca önemlidir.

Foto.24: Zülfikar Ağa Cami Çeşmesi

2.2. Köy Çeşmeleri

2.2.1. Adak (Pat) Köyü Çeşmesi

Yapı, ilçe merkezine 40 km. uzaklıktaki Adak Köyü'nde caminin güneydoğusunda eyvan şeklinde sokağa açılmaktadır. Kuzeyden güneye doğru eğimli arazi üzerinde bulunan çeşme ve cami, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 12.10.2012-499 sayılı tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Yapı, arka taraftaki evlere bitişik olarak sokağa doğru uzanmaktadır. Çeşme, düzgün kesme taştan inşa edilmiştir (Foto.25). Eyvan tipli çeşmeler grubunda olan yapının üzeri beşik tonozla örtülüdür. Sivri kemerle açılan eyvan, doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır. Eyvanın batısındaki duvarda iki adet sivri kemerli niş vardır. Bu nişlerin önündeki teknelerden havuzlara su akmaktadır. Eyvanın kuzeyindeki duvar boyunca uzanan oturma sekisi vardır (Foto.26). Çeşmede kitabe yoktur. Ancak çeşmenin hemen kuzeyinde bulunan caminin 19.yüzyıl sonlarında ve hemen karşısında bulunan köy odasının da üzerinde bulunan kitabeye göre 1872-73 yılında yaptırılmış olması çeşmenin de 19.yüzyıl sonlarında yaptırıldığı düşünülebilir.

Foto.25. Adak Köyü Çeşmesi

Foto. 26. Adak Köyü Çeşmesi

2.2.2. Ahmet Ağa Çeşmesi⁹

İlçe merkezine 21 km. uzaklıkta bulunan Yeşilyurt Köyü meydanında bulunmaktadır. Tek cepheli, yuvarlak kemerli nişe sahip çeşme düzgün kesme taştan yapılmıştır. Nişin içinde iki tekne, iki lüle, lülelerin üzerinde kaş kemerli iki taşlık nişi ve dikdörtgen biçimli kitabe panosu vardır. Yapının üzeri düz bir saçakla sonlanmıştır

⁹ Çeşmenin bilgileri daha önce yapılmış bir çalışmadan edinilmiştir. Bk K. Pektaş, 2006, 143-44.

(Foto.27). Günümüzde bakımlı durumda olan çeşme, işlevini sürdürmektedir. Üzerindeki kitabesine göre, M.1746 yılında Ahmed Ağa tarafından yaptırılmıştır (Foto.28). Ayrıca yine çeşmedeki Türkçe levhada da 1939 yılında bir onarımdan geçtiğini anlamaktayız.

Kitabesinin Latin harflerle transkripsiyon şu şekildedir:

“*Sâhibü ’l-hayrât
Ve ’l-hasenât Ahmed Ağa
Sene 1159*”¹⁰

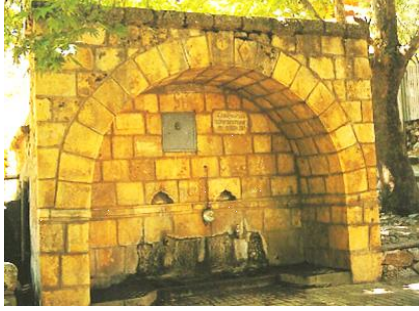

Foto.27. Ahmet Ağa Çeşmesi Foto. 28. Ahmet Ağa Çeşmesi Kitabesi (K.Pektaş)

2.2.3. Ali Beyzâde Hacı Mahmud Ağa Çeşmesi

Çeşme, ilçe merkezin 36 km. uzaklığında yer alan Dolunay Köyü’ndedir. Köy camisinin güney cephesine bitişik olarak yapılmıştır. Eyvan tipli çeşmeler grubundadır. Tek cepheli çeşmenin yuvarlak kemeri iki yandan ayaklara oturmaktadır. Kemer, biri daha geniş olmak üzere iç bükey iki profilli silme ile çevrelenmiştir. Ana cephede iki musluk, iki taslık nişi ve bunların da üzerinde dikdörtgen biçimli kitabesi vardır. Lülelerden akan su zemin seviyesindeki tekneye, buradan da kanal yolu ile tahliye edilmektedir. Yapının üzeri iki yana eğimli çatı ile örtülmüştür (Foto.29). Günümüzde fayans ile kaplanan çeşmenin inşa malzemesi görünmemekle diğer çeşmeler gibi düzgün kesme taştan yapılmış olmalıdır. Kitabesine göre, İsmail oğlu Ali Beyzâde Hacı Mahmud Ağa tarafından M.1837-38 yılında yaptırılmıştır (Foto.30).

Çeşmenin inşa kitabesinin Latin harflerle transkripsiyon şu şekildedir:

“ *...Elem abdin(?)...
Bi-hurmetiâyet ’el-kürsiilâhi hasret...
Dûamızdanemîn iki âlemde şâd olsun merdîn
...olûbnâ ’ilgecürsin hoşça...
Sahib ’ül-hayrâtve ’l-hasenât Ali Bey
Zâde El-HâcMahmûd Ağa İbnİsmâ-il
Sene 1253 Mâşâallah*”

¹⁰ Kitabesi tarafımızdan yeniden okunmuştur.

Foto. 29. Ali Beyzâde H. Mahmud Ağa Çeşmesi

Foto. 30. Ali Beyzâde H. Mahmud Ağa Çeşmesi Kitabesi

2.2.4. Apçağa Köyü Cami Çeşmesi

Yapı, ilçe merkezine 6 km. uzaklıkta bulunan Apçağa Köyü'nde, caminin bahçesinde, avlu duvarına bitişik olarak yapılmıştır. Tek cepheli, sivri kemerli nişe sahip olan çeşme düzgün kesme taştan inşa edilmiş, nişte modern iki musluk, kaş kemerli iki taslık nişi ve 4 satırlık kitabe panosu vardır (Foto.31). Yapının büyük oranda yenilediğini siva izlerinden ve malzemesinden anlamaktayız. Yenilenen teknesi ile çeşme günümüzde işlevini sürdürmektedir. Kitabesine göre çeşme, M. 1852-53 yılında yaptırılmıştır.

Foto.31. Apçağa Köyü Cami Çeşmesi

2.2.5. Arif Osman Ağa Çeşmesi

İlçe merkezine 12 km. uzaklıkta bulunan Salihli Köyü'nde bulunan yapı, köy camisinin 2, 5 m. önünde, kuzeydoğu köşesinde yer alır. Dikdörtgen bir alan oturan çeşme, üç cepheli olması bakımından diğer çeşmelerden farklı tek örnektir. Arazinin eğimli olmasından dolayı esasen dört cepheli olarak yapılması düşünülmüş iken üç cepheli yapılmıştır. Çevre yoluna bitişik olan yapının, güney, batı ve doğu cephelerinde sivri kemerli açıklıklar bulunmaktadır. Bunlardan güney cephedeki yüzeyde üç profilli silme ile

çevrelenen sivri kemerin her iki yanında profilli silme ile kuşatılan daha küçük nişler vardır. Bu niş içinde sağlam durumda olan tekneyi iki yandan oturma sekileri sınırlandırmaktadır. Ayna taşında baklava dilimli geometrik süslemeler üzerine yerleştirilen iki lüle üzerinde kaş kemerli iki taslık nişi vardır. Bu nişlerin üstüne denk gelen yerde tam ortada çeşmenin siyah zemin üzerine beyaz renkli sülüs hatla yazılmış inşa kitabesi yer alır (Foto.32).

Çeşmenin doğu ve batı cephesi, benzer şekilde yapılmıştır. Üç profilli kemerin sınırladığı sivri kemer açıklığı içinde tek lüle, kaş kemerli taslık nişi, tekne ve iki yanında oturma sekileri vardır. Doğudaki açıklıkta kemer aynalığında su haznesi ile bağlantılı bir açıklık bulunmaktadır. (Foto.34-35).

Çeşmenin üzeri kırma çatı şeklinde yapılmış olup iki yana eğimlidir. Üzeri çinko ile kaplanmıştır. Düzgün kesme taştan inşa edilen çeşme, günümüzde işlevini sürdürmektedir. İnşa kitabesine göre, M.1844-45 yılında Arif Osman Ağa tarafından yaptırılmıştır (Foto.33).

İnşa kitabesinin Latin harflerle transkripsiyon şu şekildedir:

*“Mümkün olsa eylesem bir kerre sorana sual
Havz-ı kevserdenmidir bu âb-ı nabın mukaddem-i
Bahri iffet dürrü yekta hem sefayümeşrûbe
Rûzi mahşerde şefaata kıla âlem serveri
Ede ecdadına ita havzı-fırdevsihüda
Gel Hasan ile Hüseyin aşkına nûş kıl sükkeri
TeşnekâneRahmiya tarihin işrab eyledim
Say edip Arif Osman etti icra zezemi. Sene 1260”*

Foto.32. Arif Osman Ağa Çeşmesi Güney Cephe Foto.33. Arif Osman Ağa Çeşmesi Kitabesi

Foto.34. Arif Osman Ağa Çeşmesi, Batı Cephe Foto.35. Arif Osman Ağa Çeşmesi, Doğu Cephe

2.2.6. Armağan (Ehnesor) Köyü Cami Çeşmesi

Yapı, ilçe merkezine 47 km. uzaklıkta bulunan Armağan Köyü'nde, Abbas Ağa Camisi'nin güneydoğusunda bulunmaktadır. Çeşme, kot farkından dolayı yola bitişik nizamdadır. Tek cepheli, yuvarlak kemerli nişe sahip yapıda lüle, üzerinde kare biçimli taslık nişi yer almaktadır. Düzgün kesme taş ve kaba yonu taştan inşa edilen çeşmenin blok taştan oluşan teknesi mevcuttur. Üçgen alınlıkla tamamlanan yapı, günümüzde işlevini sürdürmektedir (Foto.36). Yapı üzerinde kitabe yoktur. Ancak caminin inşa kitabesine göre 1667/68 yılında Darüssade Ağası Abbas Ağa tarafından yaptırıldığı bilindiğine göre (Naldan, 2016: 304), çeşme de bu tarihte veya buna yakın bir zamanda yapılmış olmalıdır.

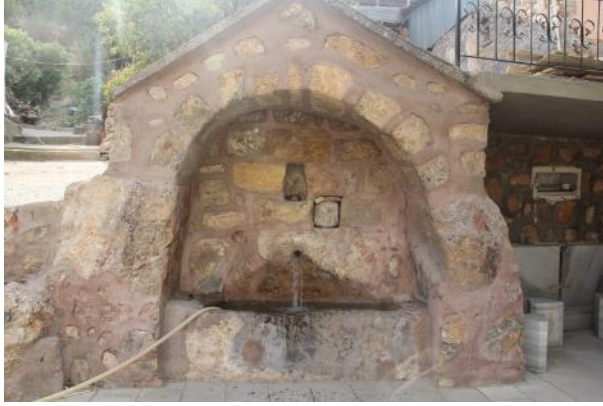

Foto.36. Armağan Köyü Cami Çeşmesi

2.2.7. Bekir Ağa Çeşmesi

İlçe merkezine 7 km. uzaklıkta Sırakonak Köyü'nde bulunan yapı, köy camisinin güneyinde 3 km. mesafede bulunmaktadır. Yapıya bitişik olarak yapılmıştır. Tek cepheli olan yapının yuvarlak kemeri iki yanda ayaklar üzerine oturmaktadır. Kemer, biri daha geniş olmak üzere iç bükey iki profilli silme ile çevrelenmiştir. Ayakların başlıkları düz silmelerle hareketlendirilmiştir. Kemer içinde inşa kitabesi, lüle ve üzerinde kare biçimli taslık nişi vardır. Tekne iyi durumdadır. Kesme taştan inşa edilmiş çeşme günümüzde işlevini sürdürmektedir (Foto.37). Kitabesine göre çeşme, M.1872-73 yılında Bekir Ağa tarafından yaptırılmıştır (Foto.38).

İnşa kitabesinin Latin harflerle transkripsiyon şu şekildedir:

*“Sahibü'l-hayrât merhum Bekir
Ağa'nın ihyası rahmet oku
maktır içenlerden ricası
sene 1289”*

Foto.37. Bekir Ağa Çeşmesi

Foto.38. Bekir Ağa Çeşmesi Kitabesi

2.2.8. Dutluca (Aşutka) Köyü Cami Çeşmesi

Çeşme, ilçe merkezine 34 km. uzaklıkta Dutluca Köyü'ndedir. Köy meydanında Tevfik Ertürk Caddesi üzerindeki caminin güneyinde, kot farkından dolayı zemin seviyesinden aşağıda yola yaslı bir şekilde yapılmış çeşme, camii çeşmesidir. Tek cepheli çeşmenin profilli silme ile çevrelenen yuvarlak kemeri iki yanda ayaklara oturmaktadır. Nişte bir lüle, üzerinde kaş kemerli iki taslık nişi ve ortada kare biçimli taş kitabesi vardır. Teknenin iki yanında oturma sekileri bulunmaktadır. Yapının üzeri iki yana eğimli çatı ile örtülmüştür (Foto.39). Düzgün kesme taştan inşa edilmiş çeşme, günümüzde işlevini sürdürmektedir. Kitabesi okunmayacak durumda olup sadece inşa tarihi okunabilmiştir. M. 1907-08 tarihinde yapılmıştır (Foto.40).

Foto.39. Dutluca Köyü Cami Çeşmesi Foto.40. Dutluca Köyü Cami Çeşmesi Kitabesi

2.2.9. Esertepe (Şırzı) Köyü Çeşmesi

Esertepe Köyü girişinde bulunan çeşme, yolun hemen üzerindedir. Yapı, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 25.03.2004-1477 sayılı tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Çevre duvarına bitişik, tek cepheli, sivri kemerli nişe sahiptir. Kemerin oturduğu ayakların üzeri profillendirilmiş, bu profilli silme çeşme nişini de paralel bir şekilde dolanmaktadır. Çeşme nişi kemeri de yine iç ve dış bükey olmak üzere üç profilli silme ile çevrelenmiştir. İki yana eğimli kırma çatı ile örtülü yapı, düzgün kesme taştan inşa edilmiştir (Foto.41). Yapıda bir lüle üzerinde kaş kemerli taslık nişi bulunmaktadır. Lülleden akan su, iki yandan oturma sekilerinin sınırladığı tekneye akmaktadır. Günümüzde işlevine devam etmektedir. Yapının üzerindeki tahrip olan kitabesinden sadece tarihi okunabilmektedir.

Kitabeye göre çeşme, M.1870-71 yılında yaptırılmıştır. Ancak kim tarafından yaptırıldığı belli değildir.

Foto.41. Esertepe Köyü Çeşmesi

2.2.10. Hacı Hüseyin Efendi Çeşmesi

Yapı, ilçe merkezine 27 km. uzaklıkta bulunan Aksöğüt Köyü'ndedir. Aksöğüt Köyü Camisi'nin batısında, avlu duvarına bitişik olarak yapılmıştır. Çeşme, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 14.10.2018-499 sayılı tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Tek cepheli çeşmede niş, yuvarlak kemerlidir. Üç profilli silme ile çevrelenmiş kemer, iki yanda dikdörtgen biçimli ayaklara oturmaktadır. Niş üzerinde iki adet kaş kemerli taşlık nişi bulunmaktadır (Foto.42). Üstte iki nişinde tam ortasına denk gelen yerde kare biçimli 3 satırlık taş kitabe vardır. Bu panonun çevresi baklava dilimleri ile süslenmiştir. Çeşmede 3 lüle bulunmakta, tekneyi her iki yandan sekiler sınırlandırmaktadır. Düzgün kesme taştan yapılmış çeşme, üçgen alınlıkla sonlanmıştır. Kitabesine göre, yapı M.1853 yılında Hacı Hüseyin Efendi tarafından yaptırılmıştır (Foto.43). Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

*“Menba-ı cûd-u a'ta zatı sahavet? Hacı Hüseyin Efendi
Ba'is-i hayır? Cennet mekan durağı ola Firdevs-i âla
Tarihinden? Cevher hayratundan edilir şükr-ü sena”*

Foto.42. Hacı Hüseyin Efendi Çeşmesi Foto.43. Hacı Hüseyin Efendi Çeşmesi Kitabesi

2.2.11. Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi

İlçe merkezine 21 km. uzaklıkta bulunan Yeşilyurt Köyü'nde bulunan yapı, köy camisinin doğusunda zemin kata bitişiktir. Tek cepheli, yuvarlak kemeri iki yandan dikdörtgen biçimli ayaklara oturmaktadır. Plasterlerin başlıkları basit düz silmelerle hareketlendirilmiştir. Kemer, iç ve dış bükey profilli silmelerle çevrilmiştir. Volütlü kilit taşı ile cepheden vurgulanmıştır (Foto.44). İki lülesi üzerinde kaş kemerli iki taslık nişi ve üzerinde kare biçimli mermer kitabe panosu vardır. Bu panosun etrafı kıvrık dallarla süslenmiştir. Düzgün kesme taştan inşa edilmiş çeşme, günümüzde işlevini sürdürmektedir. Kitabesine göre çeşme, 1806-07 yılında yapıldığı ve 1858-59 ve 1903-04 yıllarında Hububat Nazırı Defterdarı Hacı Mustafa Efendi tarafından yenilediği anlaşılmaktadır (Foto.45).

Kitabesinin Latin harflerle transkripsiyon şu şekildedir:

“Sene 1275
Kangimü'min dediyse...
Nasîb ola ana o künde...
Kimki aşk ..du'â...
Kâtbâtûlasevâbi defterinde
Hâlen Hubûbat Nâzırı
Defterdârî çeşme-i pâki
Sâhibü'l-hayrat ve'l-hasenat
El-HâcMusftaa Efendi,
Vakf-ı şerîfidiratik 1221cedîd 1321”

Foto.44. Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi Foto.45. Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi Kitabesi

2.2.12. Hacı Ömer Ağa Çeşmesi

Yapı, ilçe merkezine 6 km. uzaklıkta bulunan Apçağa Köyü'nde, Apçağa Köyü Camisi'nin güneyindeki sokakta, konuta bitişik olarak yapılmıştır. Tek cepheli çeşmenin yuvarlak kemeri, konutun ahşap çatkıdan oluşan iskeletine oturmaktadır. Nişte bir lüle, üst bölümde mermer dikdörtgen biçimli 4 satırdan oluşan kitabe panosu bulunmaktadır. Blok taşlardan oluşan teknenin her iki yanında sekiler vardır (Foto.46). Düzgün kesme taş ve kaba

yonu taştan inşa edilen çeşme, günümüzde işlevini sürdürmektedir. Kitabesine göre, çeşme Osman Ağa oğlu Malkoç tarafından ilk olarak yapılmış, Mehmed Ağa oğlu Hacı Ömer Ağa tarafından M.1632-33 yılında onarım geçirmiştir (Foto.47). Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

“Sahibü 'l-hayrâtve 'lhasenâtMalkoçİbn-i
Osman Ağa 'nın fi sebili 'llâhihyâsı
Ve ba 'dHacı Ömer Ağa İbn-i Mehmed Ağa 'nın ihyâsı
İçenlerden rahmet okumakdırricâsı, Sene 1042”

Foto.46. Hacı Ömer Ağa Çeşmesi

Foto.47. Hacı Ömer Ağa Çeşmesi Kitabesi

2.2.13. Hüseyin Ağa Çeşmesi¹¹

Yapı, Çaldere (Pedegân) Köyü'ndedir. Tek cepheli çeşmede niş, sivri kemerlidir. Kemer iki yandan dikdörtgen biçimli ayaklara oturmaktadır. Tekneyi iki yandan sınırlandıran sekiler vardır. Nişte bir lüle, üzerinde kaş kemerli taslık nişi ve onunda üzerinde 7 satırlık taş kitabe mevcuttur. Kemer, biri daha geniş olmak üzere iç bükey iki profilli silme ile çevrelenmiştir. Yapının üzeri batıdan doğuya doğru yükselen eğimli çatı ile örtülmüştür (Foto.48). Düzgün kesme taştan inşa edilmiş çeşme, bugün işlevini sürdürmektedir. Kitabesine göre, M.1854-55 yılında Yeğen Hasanzâde Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca 1953 yılında köy ahalisi tarafından bir onarımdan geçmiştir.

Foto.48. Hüseyin Ağa Çeşmesi (K.Pektaş)

¹¹Çeşmenin bilgileri daha önce yapılmış bir çalışmadan edinilmiştir. Bk K. Pektaş, 2006, 146-48.

2.2.14. Kozlupınar (Hapanos) Köyü Cami Çeşmesi

Yapı, ilçe merkezine 18 km. uzaklıkta bulunan Kozlupınar Köyü'ndedir. Köy camisinin girişinde kuzeye bakan yönde avlu duvarına bitişik olarak yapılmıştır. Büyük ölçüde yenilenmiş çeşme, tamamen fayans kaplama malzemesiyle kaplanmıştır. Sivri kemerli olduğu anlaşılan yapıda kare biçimli taslık nişi ve üzerinde inşa kitabesi mevcuttur (Foto.49). Kitabesine göre, yapı M. 1860-61 yılında yaptırılmıştır (Foto.50). İnşa kitabesinin Latin harflerle transkripsiyon şu şekildedir:

*“Sahibü ’l-hayrâtve ’lhasenât
...İnsan Suresi 18. Ayet
Sene 1277
Tamir...*

Foto.49. Kozlupınar Köyü Cami Çeşmesi Foto.50. Kozlupınar Köyü Cami Çeşmesi Kitabesi

2.2.15. 2. Mahmud Çeşmesi

İlçe merkezine 31 km. uzaklıkta bulunan Aslanoba Köyü'nde bulunan çeşme, köy camisinin batı cephesinde, zemin katta yer almaktadır. Tek cepheli yapının tek profilli silme ile çevrelenen yuvarlak kemeri, iki yandan dikdörtgen biçimli ayaklara oturmaktadır. Eyvan tipli çeşmeler grubunda olan yapının üstü beşik tonozla örtülüdür. Ayakların başlıkları düz silmelerle hareketlendirilmiş, bu silmeler çeşme yüzeyini yatay olarak ayırmaktadır. Eyvanın doğusuna yerleştirilen çeşmede iki lüle, üzerinde kaş kemerli iki taslık nişi, onun da üzerinde kare şekilli taş bir kitabe panosu yer almaktadır (Foto.51). Çeşme, bugün işlevine devam etmektedir. Kitabesine göre yapı, 1813/14 yılında 2. Mahmud tarafından yaptırılmıştır (Foto.52). Kitabenin Latince harflerle transkripsiyonu şu şekildedir:

*“Sahibü ’l-hayrât
Ve ’lhasenât es-sultan
Bin es-sultan Mahmud Han
Bin Abdülhamid Han
Sene 1229”*

Foto.51. 2. Mahmud Çeşmesi

Foto.52. 2. Mahmud Çeşmesi Kitabesi

2.2.16. Molla Mehmed Çeşmesi¹²

İlçeye 40 km. uzaklıktaki Başpınar Köyü'nde bulunan çeşme, çevre duvarına bitişik olarak yapılmıştır. Tek cepheli, yuvarlak kemerli nişten oluşan yapı, düzgün kesme taştan yapılmıştır. Nişte lüle, üzerinde kare biçimli taslık nişi ve onun da üzerinde kare kitabe bulunmaktadır. Üstü iki yana eğimli örtü ile sonlanmıştır (Foto.53). Çeşme, bugün işlevini sürdürmektedir. M.1881-82 yılında Tellizâde Osman Ağa'nın mahdumu Molla Mehmed tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Foto.54).

Çeşmenin inşa kitabesinin Latin harflerle transkripsiyon şu şekildedir:

"Sahibü'l-hayrâtve'l hasenât

Tellizâde Osman Ağa'nın

Mahdumu Molla Mehmed'in eseri

Hayırlarıdır fî sene 1299"

Foto.53. M. Mehmed Çeşmesi (K.Pektaş)

Foto.54. M. Mehmed Çeşmesi Kitabesi (K.Pektaş)

2.2.17. Ocak Köyü Çeşmesi

Yapı, ilçe merkezine 37 km. uzaklıkta bulunan Ocak Köyü'ndedir. Köy meydanında, Hıdır Abdal Sultan Türbesi'ni çeviren avlu duvarına bitişik olarak yapılmıştır. Tek cepheli, yuvarlak kemerli nişe sahip çeşmede tek lüle ve üzerinde basık kemerli taslık nişi vardır (Foto.55). Sade bir düzenlemeye sahip olan yapı sonradan köy halkı tarafından yenilenmiştir. Çeşme üzerinde bulunan 10 satırlık tamir kitabesi yapının doğusunda yer almaktadır. Kitabeye göre M.1866 yılında Aşutka köyü imamı tamirini

¹²Çeşmenin bilgileri daha önce yapılmış bir çalışmadan edinilmiştir. Bk K. Pektaş, 2006, 153-154.

yaptırmıştır (Foto.56). Bu tarihte çeşme tamir edildiğine göre 19.yüzyıldan daha erken bir tarihte yapılmış olmalıdır.

İnşa kitabesinin Latin harflerle transkripsiyon şu şekildedir:

“Çeşme-i hasreti hayatımdan gelurâb-ı revân
 İç Hüseyin'in aşkına bulsun hayat-ı merde cân
 Her sabah akşam nûsetsun âlem aşkına
 Kerbelanın aşkına döktüm yolumuzdan şân
 Canım yolunda kurban etmek bir işimdir
 İçsunevlâd-ı Ali'nin rahuna (yoluna) mu'mîn olan
 Günde bir kere görüp bu çeşme seriserrâvî
 Cennet olsun meskeni her kim içerse her zaman
 Karye-i Aşutgaimamı mahdumu asitane-i şevk isen
 Zâtı vardı çeşmesinin tamirini eyledi hemân (hemen) Muharrem Sene 1283”

Foto.55. Ocak Köyü Çeşmesi

Foto.56. Ocak Köyü Çeşmesi Tamir Kitabesi

2.2.18. Salkımlı Köyü Çeşmesi

İlçe merkezine 45 km. uzaklıkta bulunan Salkımlı Köyü meydanındadır. Yapı, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 20.11.2009-1507 sayılı tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Çevre duvarına bitişik olarak yapılan çeşme, tek cepheli, sivri kemerli nişe sahiptir. Nişte iki lülenin üzerinde kaş kemerli iki taslık nişi vardır (Foto.57). Lülelerden akan su doğrudan kanala boşalmaktadır. Yapının üzeri iki yana eğimli çatı ile örtülmüştür. Düzgün kesme taştan inşa edilmiş çeşme, günümüzde işlevini sürdürmektedir. Çeşmenin kitabesi yoktur. Mimari özelliklerinden hareketle 19.yüzyıl başlarına tarihlendirilebilir.

Foto.57. Salkımlı Köyü Çeşmesi

2.2.19. Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 3

Apçağa Köyü Camisi'nin batı yönüne düşen tarafta, çeşme bahçe duvarının devamı niteliğindedir. Enine dikdörtgen formu, yuvarlak kemerli, tek cepheli çeşmede modern bir musluk bulunmaktadır. Betonarme saçak ile son bulan çeşmenin cephesinde çimento sıva izleri vardır (Foto.58). Üst tarafta dikdörtgen biçimli 3 satırdan oluşan kitabe panosu yerleştirilmiştir. Günümüzde işlevini sürdürmektedir. Kitabesine göre; M. 1859-60 yılında yaptırılmıştır (Foto.59).

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

*“Sahibü'l-hayrâtve'lhasenâtDâî Ömer Ağa
Zade hassa hümayun ağası Es-Seyyid Mustafa Ağa'nın
Müceddeden bina ve ihya eylediği çeşmesidir sene 1276”*

Foto.58. Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 3 Foto.59. Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 3 Kitabesi

2.2.20. Şamlızâde Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi¹³

İlçe merkezine 40 km. uzaklıktaki Başpınar (Başvartinik) Köyü'nde bulunmaktadır. Arazi üzerinde yer alan yapı tek cepheli, yuvarlak kemeri iki yandan dikdörtgen biçimli ayaklara oturmaktadır. Nişte tek lüle üzerinde kare biçimli taşlık nişi ve onunda üzerinde inşa ve tamir kitabesi olmak üzere iki ayrı kitabe mevcuttur. Çeşmenin üzeri iki yana eğimli

¹³Çeşmenin bilgileri daha önce yapılmış bir çalışmadan edinilmiştir. Bk K. Pektaş, 2006, 149-151.

kırma çatı ile örtülüdür (Foto.60). Düzgün kesme taştan inşa edilmiş çeşme günümüzde işlevi devam etmektedir. Kitabesine göre yapı, 1856-57 yılında Şamlızâde Hacı Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır (Foto.61). Onarım kitabesinde 1889-90 yılında hayır sahibi Kara Mehmedzâde Ahmed ile Ali Beyzâde Hacı Hüseyin'in bu yapıyı tamir ettirdiği anlaşılmaktadır.

Çeşmenin inşa kitabesinin Latin harflerle transkripsiyon şu şekildedir:

“Şamlızâde El-Hâc Hüseyin Ağa'nın mâivâsı olsun cenân
Vakfından yaptırdığı bilinmek içinayân
Terkîm-i târihitdî El-Hâc Mehmed Şevkiâcizân
Mâihayâta benzer âfiyetle şarâbitsünberarşân
1273”

Çeşmenin onarım kitabesinin Latin harflerle transkripsiyon şu şekildedir:

“Sahibü'l-hayrâtve'lhasenât
Merhûmân ve mâğfûrân
Kara MehmedzâdeAhmed ve Ali Beyzâde
El-Hâc Hüseyin akıddılar ki eser-i
Hayırlarıdır 3 Ramazan
Sene 1307”

Foto.60. Şamlızâde Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi (K.Pektaş)

Foto 61. Şamlızâde Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi Kitabesi (K.Pektaş)

2.2.21. Toybelen (Gemürgab) Köyü Cami Çeşmesi

Yapı, ilçe merkezine 8 km. uzaklıkta bulunan Toybelen Köyü'ndedir. Çeşme, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 30.10.2014-1330 sayılı tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Köy içinde yer alan caminin doğu cephesinin önünde yola bakmakta olup çevre duvarına bitişik bir şekilde yapılmıştır. Tek cepheli olan yapının profilli silme ile çevrelenmiş yuvarlak kemeri iki yandan dikdörtgen biçimli ayaklara oturmaktadır. Yapının üzeri iki yana eğimli çatı ile örtülmüştür (Foto.62). Düzgün kesme taştan inşa edilmiş yapı, günümüzde işlevini kaybetmiştir. Çeşme üzerinde kitabe yoktur. Yapının hemen arkasındaki cami inşa tarihinin 1883-84 yılları olduğu dikkate alınarak (Naldan, 2016: 593-94) çeşmenin de bu tarihlerde yapıma ihtimali yüksektir.

Foto.62. Toybelen Köyü Cami Çeşmesi

2.2.22. Tuğlu (Hüdü) Köyü Çeşmesi

İlçe merkezine 34 km. uzaklıkta bulunan Tuğlu Köyü'ndeki çeşme, evin zemin katında avluya bakmaktadır. Eyvan tipli çeşmeler tipinde yapılmış olan yapının üzeri beşik tonozla örtülü, yuvarlak kemerle dışa açılmaktadır. Eyvan, doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır. Eyvanın kuzey duvarında eyvan boyunca uzanan tekne, iki lüle üzerinde sade bir taslık nişi ve dikdörtgen biçimli kitabe vardır (Foto.63). Teknede dolan su hemen yanındaki yalağa akmaktadır. Düzgün kesme ve kaba yonu taştan inşa edilen çeşme, günümüzde bir lülesinden akan su ile işlevine devam etmektedir. Yapının dış cephesine beyaz badana yapılmıştır. İnşa tarihi verilmeyen çeşme, mimari özelliklerinden 18.yüzyıla tarihlendirilebilir. Kitabe metni şu şekildedir:

“Maşallah

...sancağı Devlet-i Âliye...Cüyî ihsanını ecir ile...

Payan-ı çeşme-i meblağ bir rânaile...işte binayı istibyaneyleyupâram-ı feza...

Bâd-u devlet derin ola...Sahiphayıra...olur da dua Hasan Hüseyin aşkıma...

Foto.63. Tuğlu Köyü Çeşmesi

Foto.64. Tuğlu Köyü Çeşmesi Kitabesi

2.2.23. Yaka Köyü Çeşmesi

Yaka Köyü'nde bulunan dikdörtgen prizma şeklinde kütlede oluşan çeşme, bağımlı çeşmeler grubundadır. Yapı, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 25.03.2004-1477 sayılı tarih ve karar ile tescil edilmiştir. Eğimli bir yamaca

yaslandırılmış yapı, tek cephelidir. Çeşme nişi, profilli silmelerin çevrelediği yuvarlak kemerlidir. Nişte bir lüle, taş kemerli iki taslık nişi bulunmaktadır (Foto.65). Kitabesi yerinden sökülüştür. Çeşmenin üzeri düz bir saçakla sonlanmıştır. Bu nedenle inşa tarihi ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak benzer çeşme örnekleri ve mimari özelliklerden hareketle 19.yüzyıla tarihlemek yerinde olacaktır. Günümüzde işlevini sürdürmektedir.

Foto.65. Yaka Köyü Çeşmesi

2.2.24. Yeşilyamaç (Geşo) Köyü İbrahim Ağa Cami Çeşmesi

Yapı, ilçe merkezine 18 km. uzaklıkta bulunan Yeşilyamaç Köyü'ndedir. Fevkâni tipte olan köy camisinin batı cephesinin zemin seviyesinde, son cemaat yerine çıkış sağlayan merdivenlerin altında, yuvarlak kemerli nişe sahip çeşme yer alır. Büyük oranda yenilenmiş yapıda modern bir musluk vardır. Düzgün kesme taştan inşa edilmiş çeşme, günümüzde işlevini sürdürmektedir (Foto.66). Kitabesi bulunmayan çeşme, cami ile birlikte yapılmış olmalıdır. Cami kitabesine göre, 1690-91 yılında İbrahim Ağa isimli kişi tarafından yaptırıldığı bilindiğine göre (Naldan, 2016: 632-34) ve fevkâni tipte bir cami de olduğundan çeşme bu tarihte yapılmış olmalıdır.

Foto.66. Yeşilyamaç Köyü İbrahim Ağa Cami Çeşmesi

2.2.25. Yeşilyamaç (Geşo) Köyü Çeşmesi

Yapı, ilçe merkezine 18 km. uzaklıkta bulunan Yeşilyamaç Köyü'ndedir. Köy camisinin batı tarafında yol üzerinde bulunan çeşmenin yanında bir de han bulunmaktadır. Tek cepheli, profilli silme ile çevrelenmiş yuvarlak kemerli nişe sahip olan yapı düzgün kesme taştan yapılmıştır. İyi durumda olan teknesini iki yandan sekiler sınırlandırmıştır. Nişte iki lüle üzerinde kaş kemerli bir taslık nişi bulunmaktadır. Ayakların başlıklarında görülen dış bükey silmeler cephenin etrafını da çevrelemiştir. Yapının üzeri düz bir saçakla sonlanmıştır (Foto.67). 1690-91 yılında İbrahim Ağa tarafından yaptırılan cami ve 1796-97 yılında yaptırılan hanın da tarihleri ve plan, mimari özelliklerinden hareketle üzerinde kitabe bulunmayan çeşmeyi 18.yüzyıla tarihlendirebiliriz.

Foto.67.Yeşilyamaç Köyü Çeşmesi

3. Değerlendirme

Kemaliye merkez ve köylerinde toplam 41 çeşme tespit edilmiştir. Kemaliye çeşmeleri, başkent İstanbul 15.yüzyıldan itibaren görülmeye başlayıp klasik Osmanlı çeşme tasarımı olarak bilinen tipte derin bir niş, niş içinde lüle, taslık nişi ve suyun aktığı tekneden oluşan özelliklerdedir. İstanbul'da Başkent üslubunu yansıtan Rüstem Paşa, Mehmed Paşa (Pilehvarian, 2000) daha geç dönemde 3. Ahmed Çeşmesi, Hatice Sultan Çeşmesi gibi (Aynur vd, 1995) önemli çeşmeleri sayabiliriz. Çeşmelerden 7 tanesi işlevini kaybetmiştir.

Sivri ve yuvarlak kemerli, tek cepheli, profilli silmeli, bağımlı-bağımsız özellikteki çeşmeler Anadolu'da 18.-19.yüzyıllarda yaygın olarak görülmektedir. İncelenen Kemaliye çeşmeleri ise özellikle 18.-19.yüzyıl Elazığ çeşmeleri ile büyük benzerlik göstermektedir (Aktaş, 2009).

3.1. Tipoloji

Çeşmeleri konum ve cephe düzenlemeleri dikkate alınarak iki farklı grupta yapılmıştır. Çeşmeler, Ayla Ödekan¹⁴ tarafından buldukları yer ve cephe

¹⁴ Bu çalışmada Ayla Ödekan, çeşmeleri konumlarına ve fiziksel biçimlenişlerine göre incelemiştir. Bk A. Ödekan, "Kentçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümler", Semavi Eyice Armağanı, 1992, 281-296.

düzenlemelerini esas alan çeşme tipolojisine göre tasnif edilmiştir. Ayrıca Mustafa Denктаş¹⁵, in tipolojisinden de faydalanılmıştır.

3.1.1. Buldukları Yere Göre Çeşmeler: Kemaliye Çeşmeleri, ev, cami, bahçe, avlu veya çevre duvarına bağımlı olarak yapılmıştır.

3.1.1.1. Bağımlı Çeşmeler (Herhangi Bir Yapı Duvarının Parçası Olanlar): Bu gruptaki örnekler yapıya bitişik olarak yapılmıştır. Bunlardan 6'sı camiye¹⁶, 6'sı eve¹⁷, 1'i medreseye¹⁸, 28'si avlu veya bahçe duvarına¹⁹ bitişiktir. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'nde çeşmelerin büyük çoğunluğu duvara bağımlı olarak yapılmıştır.

Divriği Hafisli Konağı Çeşmesi (Denктаş, 2004: 22-23), Erzurum Hatuniye Medresesi Çeşmesi (Önge, 1997: 54-55), Erzurum Çifte Minareli Medrese Çeşmesi (Ünal, 1989:3), Erzurum Ağvan Çeşmesi, Erzurum Yeğen Ağa Mahallesi Çeşmesi (Yurттаş, Özkan, Köşklü vd. 2002: 26, 176), Hekimhan Hüseyin Ağa Çeşmesi (Özku Fındık, 2006: 106-107), İstanbul Mihrimah Sultan Çeşmesi (Ödekan, 1992: 287), Kayseri Sahibiye Medresesi Çeşmesi (Önge, 1997: 48-49), Sivas Gök Medrese Çeşmesi (Önge, 1997: 49-50) bu gruba sadece birkaç örnektir.

Anadolu'da neredeyse her dönemde yapıya bağımlı çeşme bulunmaktadır. Erken örneklerin Erzurum (Ünal, 1989; Yurттаş, Özkan, Köşklü vd. 2002, Köşklü, 2019), Sivas (Demirel, 1992), Tokat (Kaşıkeman, 2005) gibi illerde karşımıza çıktığı görülmektedir. Kemaliye'deki örnekler 1632-19.yüzyıl sonlarında karşımıza çıkmaktadır.

3.1.1.2. Bağımsız Çeşmeler: Bağımsız çeşmeler ise herhangi bir yapıya bitişik olmadan mahalle çeşmesi şeklindedir. 41 adet çeşme içinde sadece Yeşilyurt Köyü'nde bulunan Ahmed Ağa Çeşmesi bağımsız olarak yapılmıştır. Anadolu'da her dönemde bağımsız çeşme yapılmıştır. Kemaliye'de bu tipteki tek örneğimiz 1746 tarihlidir.

3.1.2. Plan Tiplerine Göre: Yüzeysel nişli ve eyvan tipli çeşmeler olmak üzere ikiye ayrılır.

3.1.2.1. Yüzeysel Nişli Çeşmeler: İncelenen 37 çeşme²⁰ bu gruptadır. Anadolu'da çoğu çeşme bu şekilde tasarlanmıştır. Adak Köyü Çeşmesi, eyvan ağızı kemerinden başka

¹⁵ M. Denктаş, Karaman Çeşmeleri, Kayseri, 2000.

¹⁶2. Mahmud Çeşmesi, Ali Beyzâde Hacı Mahmud Ağa Çeşmesi, Hacı Hüseyin Efendi Çeşmesi, Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü İbrahim Ağa Cami çeşmesi, Zülfikar Ağa Cami Çeşmesi.

¹⁷ Adak Köyü Çeşmesi, Bekir Ağa Çeşmesi, Fatma Hatun Çeşmesi, Hacı Ömer Ağa Çeşmesi, Tuğlu Köyü Çeşmesi, Usta Yusuf Çeşmesi.

¹⁸ Hacı Şakir Ağa Medrese Çeşmesi.

¹⁹ Apçağa Köyü Cami Çeşmesi, Arif Osman Ağa Çeşmesi, Armağan Köyü Cami Çeşmesi, Çarşı Çeşmesi, Dörtüolağzı Mahalle Çeşmesi, Dutluca Köyü Cami Çeşmesi, Ekşizade Hacı Osman Efendi Çeşmesi, Esertepe Köyü Çeşmesi, Hacı Dâî Ömer Ağa Çeşmesi, Hacı Ebubekir Şakir Efendi Çeşmesi, Hacı Mustafa Ağa Çeşmesi, Halil Ağa Türkmen Mahalle Çeşmesi, Hüseyin Ağa Çeşmesi, İshak Paşa Mahalle Çeşmesi, Kozlupınar Köyü Cami Çeşmesi, Molla Mehmed Çeşmesi, Ocak Köyü Çeşmesi, Salkımlı Köyü Çeşmesi, Sandıkbağı Mahalle Çeşmesi, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 1, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 2, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 3, Şamlızâde Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi, Taşdibi Mahalle Çeşmesi, Toybelen Köyü Cami Çeşmesi, Yaka Köyü Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü Çeşmesi.

²⁰ Ahmet Ağa Çeşmesi, Apçağa Köyü Cami Çeşmesi, Arif Osman Ağa Çeşmesi, Armağan Köyü Cami Çeşmesi, Bekir Ağa Çeşmesi, Çarşı Çeşmesi, Dörtüolağzı mahalle çeşmesi, Dutluca Köyü Cami Çeşmesi, Ekşizade Hacı Osman Efendi Çeşmesi, Esertepe Köyü Çeşmesi, Fatma Hatun çeşmesi, Hacı Dâî Ömer Ağa Çeşmesi, Hacı Ebubekir Şakir Efendi Çeşmesi, Hacı Hüseyin Efendi Çeşmesi, Hacı Mustafa Ağa Çeşmesi, Hacı Mustafa Efendi

ayrıca eyvan sonunda çeşmenin olduğu yerde yüzeysel iki nişe daha sahiptir. Bu bakımdan diğer çeşmelerden farklılık göstermektedir. Eyvan kemeri gibi çeşme kemeri de sivri kemerlidir. Elazığ Han Pınarı Çeşmesi, Yenikonak Köyü Çeşmesi (Aktaş, 2009: 273), Adak Köyü Çeşmesi ile yakın çevreden benzer örneklerdir. Erzurum Hatuniye Medresesi Çeşmesi (1291) (Önge, 1997: 54-55), Hekimhan Dutluk Pınarı, Hekimhan Garipoğlu Çeşmesi, Hekimhan İmam Pınarı Çeşmesi (Özkul Fındık, 2006: 101-104), Elazığ Harput Sara Hatun Çeşmesi, Keban Yusuf Ziya Paşa Çeşmesi (Aktaş, 2009: 114-169), Sivas Gök Medrese Çeşmesi (Denktaş, 2002: 873), Tokat Pazar Hatun Hanı Çeşmesi (Önge, 1997: 46-47) bu tipte yapılmış çeşmelerden sadece birkaçıdır.

3.1.2.2. Eyvan Tipli Çeşmeler: 2. Mahmud Çeşmesi, Adak Köyü Çeşmesi, Ali Beyzâde Hacı Mahmud Ağa Çeşmesi ve Tuğlu Köyü Çeşmesi olmak üzere toplam 4 çeşme bu grupta yer alır. Yakın çevreden Arapgir Seydi Çeşmesi (Uluçam, 1986: 568), Hekimhan Sarıkız Çeşmesi (Özkul Fındık, 2006: 112), Elazığ Han Pınarı Çeşmesi, Harput Meydan, Selvi Pınarı, Üç Lüleli Çeşmeler (Aktaş, 2009: 20, 104, 120, 139) örnek olarak verilebilir.

3.1.3. Cephe Sayılarına Göre Çeşmeler: Kemaliye çeşmelerinde genellikle tek cephe cephe düzenlemesi görülmektedir. 41 adet çeşmeden sadece Salihli Köyü çeşmesi üç cephelidir. Birden fazla cephe tasarımı ile adeta meydan çeşmesini hatırlatan Arif Osman Çeşmesi İstanbul örneklerini (Eyice, 1993: 284, Kuban, 2007: 510-513) hatırlatmaktadır. Belki de yörede bu tipte yapılmış en güzel çeşme örneğidir.

3.1.4. Cephe Düzenlemelerine Göre Çeşmeler: Çeşmenin ana bölümünün olduğu, lülenin bulunduğu ön cepheye göre değerlendirilecektir. Diğer mimari unsurlar, yapı elemanları başlığı altında değerlendirilecektir. Kemaliye çeşmelerinin hepsi kemerli tiptedir. Çeşmelerde en önemli ve en belirgin yapı elemanı kemerlerdir. Cephelerde uygulanan kemer tipi sivri ve yuvarlak kemerdir. 18 çeşmede kemer yüzeyleri silme kuşakları ile profillendirilmişlerdir²¹.

3.1.4.1. Sivri Kemerli Çeşmeler: İncelenen 41 çeşmeden 14'si sivri kemerlidir²². Anadolu'da pek çok çeşmede sivri kemer yaygın olarak kullanılmıştır. Divriği Mühürzade Konağı Çeşmesi I, Divriği Gedikoğlu Mahallesi Çeşmesi, Divriği Güllübağ Mahallesi Çeşmesi (Denktaş, 2004: 29-30, 39-40, 58-60), Diyarbakır Hatun Katsal Çeşmesi, Diyarbakır Sultan Şuca Çeşmesi, Diyarbakır Kurtoğlu Çeşmesi (Yeşilbaş, 2007: 53-56,

Çeşmesi, Hacı Ömer Ağa Çeşmesi, Hacı Şakir Ağa medrese çeşmesi, Halil Ağa Türkmen Mah. Çeşmesi, Hüseyin Ağa Çeşmesi, İshak Paşa Mahalle çeşmesi, Kozlupınar Köyü Cami Çeşmesi, Molla Mehmed Çeşmesi, Ocak Köyü Çeşmesi, Salkımlı Köyü Çeşmesi, Sandıkbağı Mahalle çeşmesi, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 1, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 2, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 3, Şamlızâde Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi, Taşdibi Mahalle çeşmesi, Toybelen Köyü Cami Çeşmesi, Usta Yusuf Çeşmesi, Yaka Köyü Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü İbrahim Ağa Cami Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü Çeşmesi, Zülfikar Ağa Cami Çeşmesi.

²¹2. Mahmud Çeşmesi, Ağçağa Köyü Cami Çeşmesi, Ali Beyzâde Hacı Mahmud Ağa Çeşmesi, Arif Osman Ağa Çeşmesi, Bekir Ağa Çeşmesi, Çarşı Çeşmesi, Dörtüolağzı Mahalle Çeşmesi, Dutluca Köyü Cami Çeşmesi, Esertepe Köyü Çeşmesi, Fatma Hatun Çeşmesi, Hacı Ebubekir Şakir Efendi Çeşmesi, Hacı Hüseyin Efendi Çeşmesi, Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi, Hüseyin Ağa Çeşmesi, Sandıkbağı Mahalle Çeşmesi, Taşdibi Mahalle Çeşmesi, Usta Yusuf Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü Çeşmesi.

²²Adak Köyü Çeşmesi, Apçağa Köyü Cami Çeşmesi, Arif Osman Ağa Çeşmesi, Eksizade Hacı Osman Efendi Çeşmesi, Esertepe Köyü Çeşmesi, Hacı Şakir Ağa, Hüseyin Ağa Çeşmesi, Kozlupınar Köyü Cami Çeşmesi, Salkımlı Köyü Çeşmesi, Sandıkbağı Mahalle Çeşmesi, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 1, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 2, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 3, Usta Yusuf Çeşmesi.

60-61, 79-80), Hekimhan İmam Pınarı, Hekimhan Hüseyin Ağa Çeşmesi (Özkul Fındık, 2006: 101-103, 111-112), Eski Malatya Yedigözü Çeşmesi (Eski, 2002: 412), Tunceli Çemişgezek Ulukale Meydan Çeşmesi (Özbek, 1997: 90), Elazığ Palu Ulu Cami Çeşmesi (Aktaş, 2009: 256) gibi Anadolu'da yakın çevreden örnek olarak verilebilir. İstanbul çeşmelerinde 16.yüzyıldan 18.yüzyıla kadar yoğun görülen sivri kemerli çeşme, Anadolu'da 18.-19.yüzyıllarda daha çok benimsenmiştir.

3.1.4.2. Yuvarlak Kemerli Çeşmeler: 41 adet çeşmeden 27 tanesinde bu kemer tipi görülür²³. Yuvarlak kemerli tipteki çeşmelere; Divriği Ahmet Paşa Mahallesi Çeşmesi I, Divriği Tuğut Köyü Camisi Çeşmesi (Denktaş, 2004: 14-16, 18-19), Hekimhan Şeker Pınarı, Hekimhan Güzelyayla Çeşmesi (Özkul Fındık, 2006: 110, 113-114), Elazığ Harput Deliktaş Çeşmesi, Harput Meydan Çeşmesi, Palu Çeper Pınarı Çeşmesi (Aktaş, 2009: 82, 103, 210) Kemaliye dışındaki yakın çevreden birkaç örnektir.

3.1.5. Yapı Elemanları: Çeşmeler, küçük ölçekli yapılar olduğundan hem yapı hem de cephe elemanları olarak ele alınmıştır. Kemerler, cephe biçimleniş başlığı altında ayrıntılı bir şekilde ele alındığından burada değinilmeyecektir. Yapı elemanı olarak, duvar, üst örtü, ayna taşı, taşlık, ayak, oturma sekileri, tekne, kitabe bakımından değerlendirmeye alınmıştır.

3.1.5.1. Duvar: İncelenen 40 çeşmeden tanesi bağımsız olduğundan arka veya yan cepheler duvarla sınırlandırılmıştır. Herhangi bir duvarla sınırı bulunmayan bağımsız tek çeşme Yeşilyurt Köyü'ndeki Ahmed Ağa Çeşmesi'dir. Çeşmelerin bazılarında duvarlar nişin üzerini örten kemeri taşımaktadır²⁴.

3.1.5.2. Ayak: İncelenen 41 çeşmenin nişi kemerle örtülüdür. Bu nedenle de kemerlerin oturduğu ayaklara ihtiyaç vardır. Hacı Ömer Ağa Çeşmesi, Hacı Şakir Ağa medrese çeşmesi Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 2, Hacı Dâî Ömer Ağa Çeşmesi, Salkımlı Köyü Çeşmesi, Bekir Ağa Çeşmesi, Zülfikar Ağa Cami Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü İbrahim Ağa Cami Çeşmesi ise düz duvar şeklinde düzenledikleri için ayaklara ihtiyaç duyulmamıştır. Diğer çeşmelerde kemerler, nişin her iki yanında bulunan dikdörtgen biçimli ayaklara oturmaktadır.

²³2. Mahmud Çeşmesi, Ahmed Ağa Çeşmesi, Ali Beyzâde Hacı Mahmud Ağa Çeşmesi, Armağan Köyü Cami Çeşmesi, Bekir Ağa Çeşmesi, Çarşı Çeşmesi, Dört yolağzı Mahalle Çeşmesi, Dutluca Köyü Camii Çeşmesi, Fatma Hatun Çeşmesi, Hacı Dâî Ömer Ağa Çeşmesi, Hacı Ebubekir Şakir Efendi Çeşmesi, Hacı Hüseyin Efendi Çeşmesi, Hacı Mustafa Ağa Çeşmesi, Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi, Hacı Ömer Ağa çeşmesi, Halil Ağa Türkmen Mahalle çeşmesi, İshak Paşa Mahalle Çeşmesi, Molla Mehmed Çeşmesi, Ocak Köyü Çeşmesi, Şamlızâde Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi, Taşdibi Mahalle Çeşmesi, Toybelen Köyü Cami Çeşmesi, Tuğlu Köyü Çeşmesi, Yaka Köyü Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü İbrahim Ağa Cami Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü Çeşmesi, Zülfikar Ağa Cami Çeşmesi.

²⁴Hacı Ömer Ağa Çeşmesi, Hacı Mustafa Ağa Çeşmesi, Hacı Şakir Ağa Çeşmesi, Hacı Dâî Ömer Ağa Çeşmesi, Salkımlı Köyü Çeşmesi, Bekir Ağa Çeşmesi, Zülfikar Ağa Cami Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü İbrahim Ağa Cami Çeşmesi.

3.1.5.3. Üst Örtü: Kemaliye'deki çeşmelerinden 15 tanesinin üzeri düz dam şeklinde örtülü²⁵, 17 tanesinin üzeri iki yana eğimli kırma çatı²⁶ şeklinde düzenlenmiştir.

Hac Ömer Ağa Çeşmesi, Hacı Şakir Ağa Çeşmesi, Kozlupınar Köyü Cami Çeşmesi, Zülfikar Ağa Cami Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü İbrahim Ağa Cami Çeşmesi bir yapı duvarı ile birlikte inşa edildiklerinden üst örtüleri yoktur. Hekimhan Sarıkız Çeşmesi (Özkul Fındık, 2006: 112), Karaman (Denktaş 2000), Elazığ (Aktaş, 2009) ve Divriği (Denktaş, 2004) gibi yerlerde iki yana eğimli çatı tipi ile karşılaşabiliriz. Eyvan tipli çeşmelerden olan Adak Köyü Çeşmesi, 2. Mahmud Çeşmesi, Tuğlu Köyü Çeşmesi beşik tonozla örtülüdür. Harput Toptop Çeşmesi (Aktaş, 2009:125) yakın çevreden benzer tiptedir. Ali Beyzâde Hacı Mahmud Ağa Çeşmesi, içten beşik tonoz dıştan iki yana eğimli kırma çatılıdır.

3.1.5.4. Taşlık (Bardaklık): Kemaliye çeşmelerinin 29 tanesinde taşlık nişi görülmektedir. Bunlardan 17'si kaş kemerli²⁷, 7'si kare biçimli²⁸, 4'ü yuvarlak kemerli²⁹, 1'i basık kemerlidir³⁰.

3.1.5.5. Tekne (Su Yalağı): Suyun insanların üzerine sıçramaması hem de hayvanların da su içebilmesi için çeşmelerde suyun aktığı yere tekne veya yalaklar yapılmıştır (Denktaş, 2000: 199-200). Çeşmelerden 40 tanesinde tekne vardır³¹. Tekneler, dikdörtgen planlı, kesme taş malzemeden yapılmıştır. Ekşizade Hacı Osman Efendi

²⁵Ahmet Ağa Çeşmesi, Apçağa Köyü Cami Çeşmesi, Bekir Ağa Çeşmesi, Dörtöylağzı Mahalle Çeşmesi, Hacı Dâî Ömer Ağa Çeşmesi, Hacı Mustafa Ağa Çeşmesi, Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi , Halil Ağa Türkmen Mahalle Çeşmesi, İshak Paşa Mahalle Çeşmesi, Ocak Köyü Çeşmesi, Sandıkbağı Mahalle Çeşmesi, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 1, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 3, Yaka Köyü Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü Çeşmesi.

²⁶Ali Beyzâde Hacı Mahmud Ağa Çeşmesi, Arif Osman Ağa Çeşmesi, Armağan Köyü Camii Çeşmesi, Çarşı Çeşmesi, Dutluca Köyü Cami Çeşmesi, Ekşizade Hacı Osman Efendi Çeşmesi, Esertepe Köyü Çeşmesi, Fatma Hatun Çeşmesi, Hacı Ebubekir Şakir Efendi Çeşmesi, Hacı Hüseyin Efendi Çeşmesi, Hüseyin Ağa çeşmesi, Molla Mehmed Çeşmesi Salkımlı Köyü Çeşmesi, Şamlızâde Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi, Taşdibi Mahalle Çeşmesi, Toybelen Köyü Camii Çeşmesi, Usta Yusuf Çeşmesi.

²⁷2. Mahmud Çeşmesi, Ahmed Ağa Çeşmesi, Arif Osman Ağa Çeşmesi, Bekir Ağa Çeşmesi, Çarşı Çeşmesi, Dutluca Köyü Cami Çeşmesi, Esertepe Köyü Çeşmesi, Fatma Hatun Çeşmesi, Hacı Ebubekir Şakir Efendi Çeşmesi, Hacı Hüseyin Efendi Çeşmesi, Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi, Hüseyin Ağa Çeşmesi, Salkımlı Köyü Çeşmesi, Sandıkbağı Mahalle Çeşmesi, Usta Yusuf Çeşmesi, Yaka Köyü Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü Çeşmesi.

²⁸Armağan Köyü Cami Çeşmesi, Dörtöylağzı Mahalle Çeşmesi, Halil Ağa Türkmen Mahalle Çeşmesi, Kozlupınar Köyü Cami Çeşmesi, Şamlızâde Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi, Taşdibi Mahalle Çeşmesi, Tuğlu Köyü Çeşmesi

²⁹Ali Beyzâde Hacı Mahmud Ağa Çeşmesi, Hacı Şakir Ağa çeşmesi, İshak Paşa Mahalle Çeşmesi, Molla Mehmed Çeşmesi

³⁰Ocak Köyü Çeşmesi

³¹2. Mahmud Çeşmesi, Adak Köyü Çeşmesi, Ahmed Ağa Çeşmesi, Ali Beyzâde Hacı Mahmud Ağa Çeşmesi, Apçağa Köyü Cami Çeşmesi, Arif Osman Ağa Çeşmesi, Armağan Köyü Cami Çeşmesi, Bekir Ağa Çeşmesi, Çarşı Çeşmesi, Dörtöylağzı Mahalle Çeşmesi, Dutluca Köyü Cami Çeşmesi, Ekşizade Hacı Osman Efendi Çeşmesi, Esertepe Köyü Çeşmesi, Fatma Hatun Çeşmesi, Hacı Dâî Ömer Ağa Çeşmesi, Hacı Ebubekir Şakir Efendi Çeşmesi, Hacı Hüseyin Efendi Çeşmesi, Hacı Mustafa Ağa Çeşmesi, Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi, Hacı Ömer Ağa Çeşmesi, Hacı Şakir Ağa Medrese Çeşmesi, Halil Ağa Türkmen Mah. Çeşmesi, Hüseyin Ağa Çeşmesi, İshak Paşa Mahalle Çeşmesi, Kozlupınar Köyü Cami Çeşmesi, Molla Mehmed Çeşmesi, Ocak Köyü Çeşmesi, Salkımlı Köyü Çeşmesi, Sandıkbağı Mahalle Çeşmesi, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 1, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 2, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 3, Şamlızâde Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi, Taşdibi Mahalle Çeşmesi, Toybelen Köyü Cami Çeşmesi, Tuğlu Köyü Çeşmesi, Usta Yusuf Çeşmesi, Yaka Köyü Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü İbrahim Ağa Cami Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü Çeşmesi, Zülfikar Ağa Cami Çeşmesi.

Çeşmesi tekne tespit edilememiş, zamanla oluşan toprak birikintisinden ve arazi eğiminden zeminin altında kalmış olmalıdır.

3.1.5.6. Oturma Sekisi: Çeşmelerde su içmeye gelenlerin oturup dinlenebilmeleri için çeşme nişinin içine sekiler yapılmıştır. 15 çeşmede teknenin her iki yanında olan oturma sekisi³², Bekir Ağa Çeşmesinde batı duvarına bitişik şekilde, Adak Köyü çeşmesinde eyvan batı duvarı boyunca görülür.

3.1.6. Kitabeler: İncelenen 41 çeşmeden 27 tanesinde kitabe vardır³³. Kitabelerin hepsi çeşme nişi içinde olup sadece Ocak Köyü Çeşmesi'nde duvarın yan kısmında bulunmaktadır. Kitabeler taş veya mermerdendir. Çeşmelerden 7'sinin kitabesi kare³⁴, 17'sinin yatay dikdörtgen³⁵, 3'ünün dikey dikdörtgendir³⁶. Kitabelere göre 25 çeşmenin banisi bilinmektedir. Usta Yusuf Çeşmesi, usta ismini veren tek kitabe olması bakımından önem taşıyan bir yapıdır.

Bu çalışmada yer alan çeşmeler Osmanlı Dönemi'ne tarihlenmekte olup 1632-1908 yılları arasına aittir. Kitabeli en erken tarihli çeşme H.1042/M.1632-33 tarihli Hacı Ömer Ağa Çeşmesi'dir. Fatma Hatun Çeşmesi'nde "Tarlakapısı Çeşmesi Restorasyon 2000", Ocak Köyü Çeşmesi'nde "Bu çeşmenin restorasyonunu Merhum İsmail Dursun Güler'in Anısına oğlu Müslüm Güler yaptırmıştır 1994", Usta Yusuf Çeşmesi'nde "Ömer Sağçoluk ile Mustafa Haznedar Yeniden Yaptırmıştır 2004", Esertepe Köyü Çeşmesi'nde "Bu çeşme Mehmet Çelik tarafından onarılmıştır 2004" onarım levhaları olup Sandıkbağı Mahalle Çeşmesi'nde ise "Bu Suyu Bizim Suyumuz, İçelim Kana Kana, Huzur Bulsun suyumuz, Nur Olsun Akıtana" gibi Türkçe levhalar bulunmaktadır.

3.1.7. İşlev Durumu: Çeşmelerin işlevlerine devam etmesi, hayatlarını da sürdürüyor olmaları anlamına gelmektedir. Günümüzde Kemaliye çeşmelerinin 37 tanesi işlevini sürdürmektedir³⁷.

³² Arif Osman Ağa Çeşmesi, Dörtölağzı Mahalle Çeşmesi, Dutluca Köyü Cami Çeşmesi, Esertepe Köyü Çeşmesi, Hacı Ebubekir Şakir Efendi Çeşmesi, Hacı Hüseyin Efendi Çeşmesi, Hacı Mustafa Ağa Çeşmesi, Hacı Ömer Ağa Çeşmesi, Halil Ağa Türkmen Mahalle Çeşmesi, Hüseyin Ağa Çeşmesi, İshak Paşa Mahalle Çeşmesi, Usta Yusuf Çeşmesi, Yaka Köyü Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü İbrahim Ağa Cami Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü Çeşmesi

³³ 2. Mahmud Çeşmesi, Ahmet Ağa Çeşmesi, Ali Beyzâde Hacı Mahmud Ağa Çeşmesi, Apçağa Köyü Cami Çeşmesi, Arif Osman Ağa Çeşmesi, Bekir Ağa Çeşmesi, Çarşı Çeşmesi, Dutluca Köyü Cami Çeşmesi, Eksizade Hacı Osman Efendi Çeşmesi, Esertepe Köyü Çeşmesi, Fatma Hatun Çeşmesi, Hacı Dâî Ömer Ağa Çeşmesi, Hacı Ebubekir Şakir Efendi Çeşmesi, Hacı Hüseyin Efendi Çeşmesi, Hacı Mustafa Ağa Çeşmesi, Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi, Hacı Ömer Ağa Çeşmesi, İshak Paşa Mahalle Çeşmesi, Kozlupınar Köyü Cami Çeşmesi, Molla Mehmed Çeşmesi, Ocak Köyü Çeşmesi, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 1, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 2, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 3, Şamlızâde Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi, Tuğlu Köyü Çeşmesi, Usta Yusuf Çeşmesi.

³⁴ 2. Mahmud Çeşmesi, Apçağa Köyü Cami Çeşmesi, Fatma Hatun Çeşmesi, Hacı Hüseyin Efendi Çeşmesi, İshak Paşa Mahalle Çeşmesi, Molla Mehmed Çeşmesi, Kozlupınar Köyü Cami Çeşmesi.

³⁵ Ahmet Ağa Çeşmesi, Arif Osman Ağa Çeşmesi, Bekir Ağa Çeşmesi, Çarşı Çeşmesi, Dutluca Köyü Cami Çeşmesi, Eksizade Hacı Osman Efendi Çeşmesi, Esertepe Köyü Çeşmesi, Hacı Dâî Ömer Ağa Çeşmesi, Hacı Ebubekir Şakir Efendi Çeşmesi, Hacı Mustafa Ağa Çeşmesi, Hacı Ömer Ağa Çeşmesi, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 1, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 2, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 3, Şamlızâde Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi, Tuğlu Köyü Çeşmesi, Usta Yusuf Çeşmesi

³⁶ Ali Beyzâde Hacı Mahmud Ağa Çeşmesi, Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi, Ocak Köyü Çeşmesi.

2. Mahmud Çeşmesi, Adak Köyü Çeşmesi, Ahmed Ağa Çeşmesi, Ali Beyzâde Hacı Mahmud Ağa Çeşmesi, Apçağa Köyü Cami Çeşmesi, Arif Osman Ağa Çeşmesi, Armağan Köyü Cami Çeşmesi, Bekir Ağa Çeşmesi, Çarşı Çeşmesi, Dörtölağzı Mahalle Çeşmesi, Dutluca Köyü Cami Çeşmesi, Esertepe Köyü Çeşmesi, Fatma Hatun Çeşmesi, Hacı Dâî Ömer Ağa Çeşmesi, Hacı Ebubekir Şakir Efendi Çeşmesi, Hacı Hüseyin Efendi Çeşmesi, Hacı

3.1.8. Malzeme: Kemaliye çeşmelerinde inşa malzemesi genel olarak düzgün kesme taştır. Ancak kesme taş ile birlikte kaba yonu, mermer gibi taşlarda kullanılmıştır. Çeşmelerin derz aralarının onarımlar sırasında çimento sıva ile sıvanarak kapatıldığı görülmektedir.

3.1.9. Süsleme: Kemaliye çeşmeleri son derece sade bir düzenlemeye sahiptir. Baklava motifi, kartuş gibi geometrik süsleme, vazodan çıkan çiçek motifi, kıvrık dal ve yapraklardan oluşan bitkisel süsleme türlerine rastlanmaktadır.

Baklava dilimi, Salihli Çeşmesi'nde kitabenin bulunduğu cephedeki ayna taşında, Hacı Hüseyin Efendi Çeşmesi kitabe çevresinde ve Ahmed Ağa Çeşmesi kemer kilit taşı üzerinde görülmektedir. İlçe merkezinde bulunan Çarşı Çeşmesi kitabe panosu kartuş içine alınmış ve her iki yanında vazodan çıkan çiçek motifleri ile süslenmiştir. Bu panonun çevresini kıvrık dal ve yapraklardan oluşan bitkisel süsleme çevrelemektedir. Ayrıca Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi kitabe panosu çevresinde kıvrık dallar görülmektedir. Bu süslemeler, onarımlar sırasında beyaz badana ile boyandığından çok net görünmemektedir.

Bu süslemelerin dışında silmeler çeşmelerde kullanılmış bir bezeme ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Silmeler, düz, iç ve dış bükey yarım daire şekillerindedir. Yatay şekildeki silmeler çeşmelerin cephelerine hareketi veren unsurlardır. Silme, kemerin oturduğu ayakların üstünde 18 çeşmede görülmektedir³⁸. Silmelerin uygulanış biçimi çeşme kemerinin oturduğu ayaklar üzerinde başlayıp çeşme nişinin içini de aynı seviyede dolaşır şekildedir. Kemer kilit taşları bazı çeşmelerde dışa taşınarak vurgulanmıştır³⁹.

Kemaliye çeşmelerinde süslemenin az olması, işlevlerinin ön planda tutulmuş olmasından ve sınırlı bütçelerinden kaynaklanmış olmalıdır.

Mustafa Ağa Çeşmesi, Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi, Hacı Ömer Ağa Çeşmesi, Hacı Şakir Ağa Medrese Çeşmesi, Halil Ağa Türkmen Mah. Çeşmesi, Hüseyin Ağa Çeşmesi, Kozlupınar Köyü Cami Çeşmesi, Molla Mehmed Çeşmesi, Ocak Köyü Çeşmesi, Salkımlı Köyü Çeşmesi, Sandıkbağı Mahalle Çeşmesi, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 2, Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 3, Şamlızâde Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi, Taşdibi Mahalle Çeşmesi, Tuğlu Köyü Çeşmesi, Usta Yusuf Çeşmesi, Yaka Köyü Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü İbrahim Ağa Cami Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü Çeşmesi, Zülfikar Ağa Cami Çeşmesi.

³⁸2. Mahmud Çeşmesi, Ağçağa Köyü Cami Çeşmesi, Ali Beyzâde Hacı Mahmud Ağa Çeşmesi, Arif Osman Ağa Çeşmesi, Bekir Ağa Çeşmesi, Çarşı Çeşmesi, Dörtüolağzı Mahalle Çeşmesi, Dutluca Köyü Cami Çeşmesi, Esertepe Köyü Çeşmesi, Fatma Hatun Çeşmesi, Hacı Ebubekir Şakir Efendi Çeşmesi, Hacı Hüseyin Efendi Çeşmesi, Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi, Hüseyin Ağa Çeşmesi, Sandıkbağı Mahalle Çeşmesi, Taşdibi Mahalle Çeşmesi, Usta Yusuf Çeşmesi, Yeşilyamaç Köyü Çeşmesi.

³⁹Ahmet Ağa Çeşmesi, Fatma Hatun Çeşmesi, Hacı Ebubekir Şakir Efendi Çeşmesi, Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi.

4. Sonuç

Bu çalışmada Kemaliye’de kendine özgü mahalle ve köy çeşmeleri tanıtılmaya çalışılmış, Geç Osmanlı Dönemi çeşme özelliklerinin taşradaki uygulamalarına dikkat çekilmiştir.

İncelenen çeşmeler, cami, medrese, ev veya avlu-bahçe duvarına bağımlı şekilde tasarlanmıştır. Bağımsız çeşmeler grubuna giren tek örnek Ahmed Ağa Çeşmesi’dir. Çeşmelerden Salihli Çeşmesi dışında hepsi tek cephelidir. 37 çeşme yüzeysel nişli çeşme düzenlemesine sahip olup 4 tanesi eyvanlı tiptedir. Eyvan tipli çeşmeler, yakın çevrede de görülmekte olup bunun sebebini yörede iklim koşullarının ağır olmasına yorabiliriz. Çeşme nişlerinde 29 yuvarlak kemer, 12 sivri kemer kullanılmıştır. Yuvarlak kemerin daha yoğun bir şekilde tercih edildiği görülmektedir. 41 çeşmeden 27 tanesinde kitabe bulunmaktadır. Kesme taş ile inşa edilen çeşmelerde kaba yonuya da mermer gibi taşlarında kullanıldığı görülmektedir. Kemaliye çeşmelerinde su deposu bulunmamakla birlikte tek örnek üç cepheli olan Salihli Köyü Çeşmesi’dir.

Ayna taşı, incelenen çeşmelerden sadece Salihli Köyü Çeşmesi’nde vardır. Taş malzemedeki yapılmış ayna taşı üzerinde baklava dilimli geometrik süsleme vardır. Sade cephe düzenlemesine sahip olan çeşmelerde işlev ön planda tutulmuş ve ekonomik durumun çok da iyi olmamasından süslemeye yer verilmemiştir.

Bu çalışmada yer alan çeşmeler Türk su mimarisinin önemli örneklerini oluşturmaktadır. 1632-19.yüzyıl sonları 20.yüzyıl başları tarih aralığında olan Kemaliye çeşmeleri Geç Dönem Osmanlı yapıları olarak bir geleneğin yaşatıldığını göstermektedir. Kemaliye’de neredeyse her mahallenin başında ve sonunda çeşme bulunmaktadır. Sadece su içmek için değil, aynı zamanda sosyalleşmenin de bir parçası olan bu su yapıları Türk kültürümüzün önemli unsurlarındandır. Bu anlamda Kemaliye, özgün kent dokusunu koruması bakımından da korunmaya alınması gereken yerlerden biridir. Ayrıca ilçede çok sayıda geleneksel konut yapısı varlığını korumakta, 19.yüzyıl 20. yüzyıla ait konutların, günümüzde sürekli değişen mimariden dolayı kent kimliğini yitirmemiş ender yerlerden biridir.

Kaynaklar

- Acar, Türkan. (2017). "Ulubey'deki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri", *Vakıflar Dergisi*, 47, 133-168.
- Aksın, A. (2003). *XIX. Yüzyılda Eğin (İdari, Fiziki, Sosyal ve İktisadi Yapı)*. İstanbul.
- Aktaş, Azime Ferya. (2009). *Elazığ Çeşmeleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Alper, Berrin. (1990). *Kemaliye (Eğin) Yerleşme Dokusu ve Evleri Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Alper, Berrin. (1992). "Kemaliye Evleri". *Fırat Havzası Sanat Tarihi Sempozyumu*. Elazığ. 95-97.
- Aynur, Hatice vd. (1995). *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730)*. İstanbul.
- Barıştta, H. Örcün. (1989). *İstanbul Çeşmeleri Bereketzade Çeşmesi*, İstanbul.
- Barıştta, H. Örcün. (1991). *İstanbul Çeşmeleri Beyoğlu Cihetindeki Meyve Tabağı Motifleriyle Bezenmiş Tek Cepheli Anıt Çeşmeler*, Ankara.
- Çeçen, K. (1984). *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*. İstanbul.
- Çerkez, Murat. (2005). "İnebolu Çeşmeleri", *Erdem*, 43, 145-183.
- Demirel, Ö. (1992). "Sivas Çeşmeleri". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*. 3 (3). 169-180.
- Denktaş, Mustafa. (2000). *Karaman Çeşmeleri*, Kayseri.
- Denktaş, Mustafa. (2002). "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler". *Türkler*, 7, Ankara, s. 872-877.
- Denktaş, Mustafa. (2004). *Divriği Çeşmeleri*. Kayseri.
- Egemen, Affan. (1993). *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul.
- Eskici, Bekir. (2002). "Osmanlı Dönemi Eski Malatya Şehri ve Yapıları". *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu*. Kayseri. s. 405-415.
- Evliya Çelebi. (1999). *Seyahatname*. III. İstanbul.
- Eyice, Semavi. (1993). "Çeşme". *İslam Ansiklopedisi*. C.8, İstanbul, s.277-287.
- Gündoğdu, Hamza. (2006). "Kemaliye ve Salihli Köyü Üzerine Değınmeler". *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler*. Erzurum 21-23 Nisan 2006. 249-262.
- Kaşıkeınan, Ö. (2005). *Tokat İli ve Niksar İlçesi Çeşme ile Şadırvanları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Kozikoğlu, S. (1968). *Tarihte Eğin, Eğin Tarih, Edebiyat, Folklor, Ekonomi*. Ankara.
- Köşklü, Zerrin. (2019). "XIX. Yüzyıl Erzurum Çeşmeleri". *Doğudan Batıya 70. Yaşında Serap Yaylalı'ya Sunulan Yazılar*, Ankara, s. 547-567.
- Kuban, Dođan. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul.
- Kumbaracılar, İzzet. (1938). *İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul.
- Naldan, Funda. (2016). *Erzincan İli Cami Mimarisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Ödekan, Ayla. (1992). "Kentçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümlemeler", *Semavi Eyice Armağanı*, 281-296
- Önge, Yılmaz. (1997). *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*. Ankara.
- Özbek, Abdullah. (1997). *Çemişgezek*. Ankara.

- Özkul Fındık, Nurşen. (2006). “Hekimhan Çeşmeleri”, *Atatürk Üni. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.9, Erzurum. s.99-117.
- Öztürk, Şehabettin. (2004). *Bitlis Su Mimarisi*, Malatya 2004;
- Pasin, H. Vd. (1962). *Erzincan Tarihi-Coğrafyası-Folkloru*. Erzincan.
- Pektaş, Kadir. (2002). “Kemaliye (Eğin) Çevresindeki Bazı Tarihi Yapılar Üzerine”. *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Prof. Dr. Gönül Öney’e Armağan*. İzmir. 481-490.
- Pektaş, Kadir. (2006). *Kemaliye’de Türk Devri Mimarisi*. Ankara.
- Pilehvarian, Nuran. (2000). *In Ottoman Istanbul Fountain*. İstanbul.
- Tanışık, İ. Hilmi. (1943). *İstanbul Çeşmeleri I-II*, İstanbul.
- Tansuğ, Sezer. (1965). “XVIII. Yüzyılda İstanbul Çeşmeleri ve Ayasofya Şadırvanı”. *Vakıflar Dergisi*. S.6. İstanbul. 93-110.
- Uluçam, Abdüsselam. (1994). Arapkir’de Osmanlı Dönemi Yapıları. *10. Türk Tarih Kongresi*. C.5, Ankara, s.2425-2438.
- Ünal, R. Hüseyin. (1989). *Çifte Minareli Medrese (Erzurum)*. Ankara.
- Yeşilbaş, Evindar. (2007). *Diyarbakır’da Su Mimarisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Yurttaş, H., Özkan, H., Köşklü, Z. Vd; (2002). *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları*, Erzurum.

Yapının Adı	Konumuna Göre		Çeşme Niş Formu			Cephe Sayısı		İnşa Malzemesi	İşlev Durum
	Bağımlı	Bağımsız	Yüzeysel Nişli		Eyvan Tipi	Tek	Çok		
			Yuvarlak K.	Sivri K.		Yuvarlak K.	Sivri K.	Kesme Taş	Devam Eden
1- Çarşı Çeşmesi	•		•				•		•
2- Dörtüol Ağı Mahalle Çeşmesi	•		•				•		•
3-Ekşizade Hacı Osman Efendi Çeşmesi	•			•			•		•
4-Fatma Hatun Çeşmesi	•		•				•		•
5-Hacı Dâî Ömer Ağa Çeşmesi	•		•				•		•
6-Hacı Ebubekir Şakir Efendi Çeşmesi	•		•				•		•
7-Hacı Mustafa Ağa Çeşmesi	•		•				•		•
8-Hacı Şakir Ağa Medrese Çeşmesi	•			•			•		•
9-Halil ağa Türkmen Mahalle Çeşmesi	•		•				•		•
10-İshak Paşa Mahalle Çeşmesi	•		•				•		•
11-Sandıkbağı Mahalle Çeşmesi	•			•			•		•
12-Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 1	•			•			•		•
13-Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 2	•			•			•		•
14-Taşdibi Mahalle Çeşmesi	•		•				•		•
15-Usta Yusuf Çeşmesi	•			•			•		•
16-Zülfikar Ağa Camii Çeşmesi	•		•				•		•
17-Adak (Pat) Köyü Çeşmesi	•					•	•		•
18-Ahmet Ağa Çeşmesi		•	•				•		•
19-Ali Beyzâde Hacı Mahmud Ağa Çeşmesi	•				•		•		•
20-Apçağa Köyü Camii Çeşmesi	•			•			•		•
21-Arif Osman Ağa Çeşmesi	•			•			•		•
22-Armağan (Ehnesor) Köyü Camii Çeşmesi	•		•				•		•
23-Bekir Ağa Çeşmesi	•		•				•		•
24-Dutluca (Aşutka)Köyü Camii Çeşmesi	•		•				•		•
25-Esertepe Köyü Çeşmesi	•			•			•		•
26-Hacı Hüseyin Efendi Çeşmesi	•		•				•		•
27-Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi	•		•				•		•
28-Hacı Ömer Ağa Çeşmesi	•		•				•		•
29-Hüseyin ağa Çeşmesi	•			•			•		•
30-Kozlupınar (Hapanos) Köyü Cami Çeşmesi	•			•			•		•
31-2. Mahmud Çeşmesi	•				•		•		•
32-Molla Mehmed Çeşmesi	•		•				•		•
33-Ocak Köyü Çeşmesi	•		•				•		•
34-Salkımlı Köyü Çeşmesi	•			•			•		•
35-Seyyid Mustafa Ağa Çeşmesi 3	•			•			•		•
36-Şamlızâde Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi	•		•				•		•
37-Toybelen (Gemürgab) Köyü Camii Çeşmesi	•		•				•		•
38-Tuğlu (Hüdü) Köyü Çeşmesi	•				•		•		•
39-Yaka Köyü Çeşmesi	•		•				•		•
40-Yeşilyamaç (Geşo) Köyü Camii Çeşmesi	•		•				•		•
41-Yeşilyamaç (Geşo) Köyü Çeşmesi	•		•				•		•

